

Universiteit Gent 2011-2012

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

Les enfants dits sorciers in Kinshasa (DRC)

Een blik op het hulpverleningsveld

Promotor: Prof. Dr. Koen Vlassenroot

Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van
Master na Master Conflict and Development

Koen Vergauwen

Abstract

Les enfants dits sorciers zijn kinderen die van hekserij beschuldigd worden. Dit fenomeen kent een relatief grote omvang in Kinshasa (DRC). Dergelijke beschuldigingen kunnen gepaard gaan met mishandelingen van allerlei aard. Ik wilde in de eerste plaats begrijpen waarom het in Kinshasa net kinderen zijn die van hekserij beschuldigd worden. Ik kwam uit bij een combinatie van drie verklarende factoren, namelijk de sociaal-economische situatie in Kinshasa (de armoede dus), de adolescentie en de puberteit van *les enfants dits sorciers* (EDS) en de rol en aantrekkelijkheid van *les églises de réveil* (EDR). Deze drie factoren worden grondig uitgediept in een eerste theoretisch deel. Deze drie factoren vormden vervolgens de basis voor mijn eigen veldwerk in Kinshasa. Een weergave hiervan is terug te vinden in deel 2 van deze scriptie. Tussen 1 en 27 november 2011 interviewde ik verschillende betrokkenen die vanuit de hulpverlening met het fenomeen van de EDS in contact komen. Op basis van die gesprekken kwam ik tot een antwoord op volgende onderzoeksvraag: hoe kunnen we vermijden dat kinderen beschuldigd worden van hekserij en omwille van die beschuldigingen mishandeld worden? Als antwoord hierop formuleerde ik enkele aanbevelingen omtrent sensibilisering met betrekking tot deze problematiek en opvang van slachtoffers.

Dankwoord

In de eerste plaats dank ik mijn promotors Karel Arnaut en Koen Vlassenroot.

Ik ben natuurlijk ook enorm veel dank verschuldigd aan al mijn respondenten, in het bijzonder de mensen van Oser la vie die mij drie weken lang meer dan goed opgevangen en begeleid hebben en dat in ook voor hen woelige tijden. Hun engagement zal ik nooit vergeten.

Verder dank ik iedereen die mij geholpen heeft mijn passage in Kinshasa tot een veilige en verantwoorde onderneming te maken. Jullie weten zelf wel wie ik bedoel.

Ook mijn chauffeur en goede vriend Bienvenue die een student én de toenmalige ministers van Mobutu met evenveel plezier vervoerde, verdient een speciale vermelding. *Embouteillages* waren niet altijd verloren tijd.

Tot slot een woord van dank voor degenen die mijn thesis hebben nagelezen: Dietlinde voor het bieden van enkele verhelderende inzichten en mijn moeder voor het speuren naar schrijffouten.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Dankwoord	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding	6
1. <i>Les enfants dits sorciers</i> in Kinshasa	9
1.1. Moderniteit en kapitalisme	12
1.1.1. Productie	12
1.1.2. Consumptie	13
1.1.3. De inherente ongelijkheid van de kapitalistische logica	14
1.2. Puberteit	15
1.2.1. <i>Agency</i>	18
Intermezzo: Anti-moderniteit en anti-kapitalisme?	19
1.3. <i>The cure or the cross?</i>	21
1.4. De onderzoeksvraag	23
2. De heksenketel in	24
2.1. Methodologie	24

2.2. Kinshasa	25
2.3. Een blik op het hulpverleningsveld	26
2.3.1. <i>Père</i> Luc-François Mudiandambu	27
2.3.2. Maison de l'espoir (Bana Kivuvu)	28
2.3.3. De Belgische/Congolese vzw <i>Oser la vie (OLV)</i>	30
Het verband met de politiek en de Kuluna	35
2.3.4. SOS Villages d'Enfants	37
Het verband met de politiek (bis)	40
Samenvattend	40
3. Conclusies	45
3.1. Oplossingen	46
4. <i>Uitlijding</i>	51
4.1. Antropologie 2.0	51
4.2. De tweede onafhankelijkheid van Congo ¹	53
Literatuur	55
Bijlagen	60

¹ Braeckman C. (2008.) De tweede onafhankelijkheid van Congo. EPO: Berchem.

Inleiding

Waarom een scriptie schrijven over hekserij? Waarom over kinderen die van hekserij beschuldigd worden? Waarom over Congo? De pedagoog in mij wilde liefst verder aan de slag met zijn reeds verworven kennis. In mijn vooropleiding had ik me verdiept in de kinderrechten, meer in het bijzonder het recht op onderwijs zoals opgenomen in het Kinderrechtenverdrag van de Verenigde Naties. Waarom het voor een samenleving van groot belang is dat het recht op onderwijs voor iedereen gegarandeerd wordt, hoef ik hier verder niet toe te lichten. In mijn vorige scriptie werd dat recht op onderwijs toegepast op de groeiende aanwezigheid van de Roma in Gent, voor wie onderwijs verre van een evidentie is. Binnen de Master na Master Conflict and Development wilde ik een gelijkaardig vraagstuk uitwerken in een internationale context. Al snel kwam ik in Congo terecht. Ons gedeeld koloniaal verleden en de overvloed aan literatuur die daaruit voortkomt, zorgde ervoor dat mijn keuze snel gemaakt was. Net zoals voor mijn vorige scriptie binnen de Vlaamse context moest ik op zoek naar een case of een doelgroep waarop ik mijn vraagstelling kon afstellen. Dit bleek ook nodig om mijn werk haalbaar te houden. Zo kwam ik bij de zogenaamde heksenkinderen terecht: kinderen die er door hun omgeving van beschuldigd worden heks te zijn.

Waarom het in Kinshasa net kinderen zijn die beschuldigd worden van hekserij, is de vraag die mij als pedagoog het meest intrigeert.

Toen ik trachtte deze vraag te beantwoorden aan de hand van de literatuur, kwam er een combinatie van drie verklarende factoren naar voren die me in staat zou stellen het fenomeen in voldoende mate, doch niet volledig, te begrijpen. Deze drie factoren zijn **de sociaal-economische situatie in Kinshasa (de armoede dus), de adolescentie en de puberteit van *les enfants dits sorciers* (EDS) en de rol en aantrekkelijkheid van *les églises de réveil* (EDR).**

Om het fenomeen van de EDS in Kinshasa volledig te kunnen vatten, volstaat het natuurlijk niet om enkel aandacht te hebben voor deze drie factoren. Er kan zoveel meer ter sprake komen: traditionele geloofsovertuigingen en tovenarij, vergelijkingen met andere landen in Sub-Sahara Afrika waar het fenomeen ook voorkomt, *gender*, ... Hoewel bepaalde van deze thema's zijdelings aangeraakt worden, vormen zij niet de kern van dit onderzoek. Zij zouden

immers een thesis op zich kunnen vormen. Waarom koos ik dan net voor deze drie deelaspecten?

De algemene sociaal-economische situatie in Kinshasa interesseert me vanuit mijn opleiding binnen de sociale en politieke wetenschappen. Ik ben gefascineerd door de vraag hoe een economisch systeem (of net de afwezigheid ervan) een samenleving tot in de fundamenten van haar cultuur kan raken.

De puberteit en de adolescentie interesseren me vanuit mijn achtergrond als pedagoog. In deze fase van hun leven maken jongeren sterke veranderingsprocessen door die de relatie met hun ouders en de samenleving in zijn geheel kunnen beïnvloeden. Vanuit dit gegeven ontstond bij mij het vermoeden dat de puberteit een verklarende factor kan zijn voor de aanwezigheid van EDS in Kinshasa. Omdat ik enige voorkennis bezit omtrent deze twee thema's geloof ik dat ik de discussies hieromtrent de nodige diepte kan geven.

De EDR tenslotte zijn een gegeven waar men niet omheen kan als men het fenomeen wil bestuderen vanuit een antropologische invalshoek. In Kinshasa zijn ze alomtegenwoordig en hun invloed op de samenleving valt allerminst te onderschatten.

Deze scriptie bestaat uit vier delen waarvan de eerste twee de grootste en belangrijkste zijn. Zowel in deel 1 als in deel 2 zullen de drie bovenvermelde verklarende factoren centraal staan.

In deel 1 zal de sociaal-economische situatie besproken worden onder de titel 'Moderniteit en kapitalisme'. De EDR worden gekaderd onder het hoofdstuk '*The cure or the cross?*'.

Deel 1 is een theoretisch luik waarvoor ik me baseer op de literatuur. Dit deel van mijn scriptie gaat meer algemeen over de EDS in Kinshasa. Het veldwerk dat de antropoloog Filip De Boeck in Kinshasa uitvoerde, zal hier een belangrijke plaats innemen.

In deel 1 wil ik het fenomeen van de EDS begrijpen en kaderen binnen de samenleving die Kinshasa is. Ik wil het proberen te begrijpen zonder echter te pretenderen volledigheid na te streven. Immers, de principiële onvoltooidheid van de antropologische interpretatie heeft alles te maken met de 'openheid' van haar object van onderzoek, namelijk de mens:

“Antropologie, ook in de pedagogiek, heeft dan niet tot taak een sluitende en totale theorie over de mens te ontwikkelen. Als ze dat zou proberen, zou ze juist aan de mens – door openheid gekenmerkt – geen recht doen. Antropologie is pas te bedrijven op basis van de erkenning dat de mens niet in één theoretisch systeem of beeld is te vangen. Alleen dan kan men zich openstellen voor de onafzienbare hoeveelheid kanten en (nieuwe) mogelijkheden van het menselijke bestaan. Antropologie heeft niet tot taak een systematische en omvattende

theorie te ontwikkelen, maar veeleer de opgave steeds nieuwe en verrassende perspectieven op het menselijk bestaan te ontsluiten.”²

Deel 2 handelt over mijn eigen veldwerk in Kinshasa tijdens de periode van 1 tot 27 november 2011. Na de aandacht gevestigd te hebben op enkele methodologische aandachtspunten, zal ik vervolgens kort de context schetsen waarin mijn veldwerk heeft plaatsgevonden, namelijk de miljoenenstad Kinshasa. Daarna volgt een stevige brok onderzoeksresultaten opgesplitst per bron, zijnde *Père* Luc-François Mudiandambu, het opvangcentrum Maison de l'espoir, de Belgische/Congolese vzw *Oser la vie (OLV)* en SOS Villages d'Enfants. Ter afsluiting van deel 2 worden de belangrijkste onderzoeksresultaten nog even samengevat.

In deel 3 worden de resultaten verwerkt en verder uitgespit om te komen tot een antwoord op de eigenlijke onderzoeksvraag: **hoe kunnen we vermijden dat kinderen beschuldigd worden van hekserij en omwille van die beschuldigingen mishandeld worden?**

Deel 4 tenslotte omvat persoonlijke beschouwingen over de discipline antropologie en een kadering van het fenomeen van de EDS in het grotere ontwikkelingsvraagstuk waar Congo al zo lang mee worstelt.

² Meijer W.A.J. (2003.) *Perspectieven op mens en opvoeding*. HB uitgevers: Baarn. p. 61.

1. *Les enfants dits sorciers in Kinshasa*

Kindoki is het Lingala voor *witchcraft* of hekserij.³ Als bij toeval zit er in de term 'kindokinisme' het woord 'kind'. Reeds in 1959 was het toenmalige Léopoldville voor meer dan de helft bevolkt met mensen jonger dan achttien jaar.⁴ Ook vandaag zijn de kinderen in deze stad waar 10, mogelijk 12, miljoen inwoners wonen (exact cijfermateriaal bestaat er niet) numeriek in de meerderheid.⁵ De NGO *Save the Children* schatte dat er in Kinshasa anno 2003 ongeveer 20000 kinderen geconfronteerd werden met beschuldigingen van hekserij.⁶

Waarom het in Kinshasa net kinderen zijn die beschuldigd worden van hekserij, is dus de vraag die mij als pedagoog het meest intrigeert. Een mogelijk antwoord zou kunnen zijn: omdat Kinshasa veel wezen telt en deze vaak als een last ervaren worden voor de samenleving. Toch is dit antwoord niet voldoende. Het verklaart in onvoldoende mate de fundamenteel andere visie op en attitude tegenover het kind-zijn wanneer we het huidige Kinshasa zouden vergelijken met het Kinshasa van pakweg vijftig jaar geleden of met een op westerse leest geschoeide kinderrechtenbenadering. In deze benadering worden kinderen als kwetsbaar beschouwd en zijn ze niet verantwoordelijk voor hun eigen daden. In Kinshasa krijgen EDS bovennatuurlijke krachten toegeschreven. Paradoxaal genoeg maakt dat hen extra kwetsbaar net omdat ze ervan verdacht worden meer macht te bezitten dan de gemiddelde Kinoois. De kinderen zelf in plaats van de ouders of de opvoeders worden dan verantwoordelijk geacht voor wat er in de samenleving gebeurt. Bovendien zijn het vaak de (stief)ouders zelf die hun kinderen beschuldigen van hekserij.⁷ Daarmee wordt de

³ De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In *Honwana A. & De Boeck F. Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

⁴ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) Kinshasa. Tales of the invisible city. Ludion: Ghent-Amsterdam.

⁵ Hoogsteyns M. (2010.) Heart of darkness revisited. Een verbijsterende kajaktocht dwars door het hart van Congo. Lannoo: Tielt.

Vermeulen C., Dubiez É.e.a. (2011.) Land issues, exploitation of natural resources, and forests of rural communities in the periphery of Kinshasa, DRC. In *Biotechnologie, Agronomie, Société et Environnement*, volume 15, number 4, 2011, p. 535-544.

Vranckx R. (2010.) De ontdekking van Congo. Meulenhoff/Manteau: Antwerpen.

Vuylsteke C. (2011.) Wanneer moeders heksen en vampieren op de wereld zetten. In *De Morgen, 30 augustus 2011*.

⁶ De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In *Honwana A. & De Boeck F. Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

⁷ Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation. 7th Conference of the HDCA: "Ideas changing history." September 17-20, 2007, The New School, New York City.

pedagogische relatie *par excellence*, namelijk de ouder-kind relatie, omgekeerd. We zouden zelfs kunnen stellen dat deze relatie helemaal wordt opgeheven want wanneer een kind van hekserij beschuldigd wordt, is het niet langer een kind maar een heks.⁸ Verschillende EDS beweren immers zelf kinderen te hebben.⁹

Hoe deze ouder-kind relatie op zijn kop kan gezet worden, wordt door Filip De Boeck heel concreet gemaakt aan de hand van de case van de *bana Lunda*, ‘de kinderen van Lunda’. De *bana Lunda* zijn jonge Congolese stedelingen die hun geluk gaan beproeven in de diamanthandel in de Angolese provincie Lunda Norte. Meer dan eens keren deze jongeren terug naar Kinshasa met meer rijkdom dan hun ouders hebben kunnen vergaren. De nieuwe machtspositie, die deze jongeren bezitten als gevolg van hun net verworven rijkdom of *lard* (naar analogie met het woord ‘dollar’) zet bestaande machtssystemen, die veelal op gerontocratie gebaseerd zijn, op hun kop. De *bana Lunda* kiezen er immers dikwijls voor hun geld uit te geven aan bier, vrouwen en luxeproducten¹⁰: “*consumerism as a way of life*”¹¹ in plaats van *consumption as a way to survive*. Hedonisme wordt de maatstaf. Dit kan tot gevolg hebben dat zij door hun familie van hekserij beschuldigd worden.¹²

Maar de macht van het EDS kan nog veel verder gaan. Wanneer het kind verwacht wordt publiekelijk te bekennen wie hem of haar geïnitieerd heeft in de wereld van de hekserij, volgt er vaak een ‘heksenjacht’ op de beschuldigde volwassene, met mogelijke lynchpartijen tot gevolg.¹³ Het kind boezemt nu de volwassene angst in, in plaats van andersom. Nogmaals worden de verhoudingen tussen volwassene en kind helemaal omgekeerd.

Cahn N. (2006.) Poor children: child “witches” and child soldiers in Sub-Saharan Africa. In *Ohio State journal of criminal law*, volume 3, 2006, p. 413-456.

De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In Honwana A. & De Boeck F. *Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

Geschiere P. (1997.) The modernity of witchcraft. Politics and the occult in postcolonial Africa. University of Virginia Press.

⁸ Cimpric A. (2010.) Children accused of witchcraft. An anthropological study of contemporary practices in Africa. Unicef Dakar.

⁹ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) Kinshasa. Tales of the invisible city. Ludion: Ghent-Amsterdam.

¹⁰ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) Kinshasa. Tales of the invisible city. Ludion: Ghent-Amsterdam.

¹¹ Miles (1998.) In Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. p. 26.

¹² De Boeck F. (1998.) Domesticating diamonds and dollars: identity, expenditure and sharing in Southwestern Zaire (1984-1997). In *Development and change*, volume 29, 1998, p. 777-810. Blackwell Publishers Ltd: Oxford.

De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In Honwana A. & De Boeck F. *Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

¹³ De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In Honwana A. & De Boeck F. *Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

Vanuit een kinderrechtenbenadering is het samenvoegen van het woord ‘heks’ en ‘kind’ tot ‘heksenkind’ of *enfant sorcier* een contradictio in terminis want een kind kan en mag de schuld niet dragen van zijn eigen zwakheden of deze van de samenleving. Deze visie op kind-zijn vond ingang in het westen met de komst van de Verlichting:

“Ten tijde van de Verlichting ontstaat ... een pedagogische antropologie die als een rechtvaardiging van opvoeding kan begrepen worden: kinderen dienen tot mensen opgevoed te worden. ... De natuur van kinderen slaat echter niet alleen op het eigen aardige van kinderen in hun presentatie van mens zijn, maar geeft eveneens de afstand tussen kind zijn en de maatschappij aan als het verschil tussen een toestand van onschuldig zijn tegenover een immorele toestand. Tenslotte symboliseert de kinderlijke natuur een utopie voor de ontwikkeling van de mensheid. Dit laatste maakt het kind niet enkel tot project van de moderniteit, maar tevens als maatstaf voor de toekomst van de samenleving. De jongere generatie is telkens opnieuw de hoop op een betere toekomst. Rousseau’s natuurbegrip kan op die manier ook geïnterpreteerd worden als een romantisch begrip, refererend naar een oorspronkelijke zuiverheid en onschuld.”¹⁴

In dit Verlichte kindbeeld zien we duidelijk hoe de aandacht voor het kind samenvalt met de aandacht voor de toekomst van de samenleving. Deze idee is echter niet uniek aan het westen. The African Child Policy Forum, dat zichzelf omschrijft als *“a leading, independent, not-for-profit, pan-African centre of policy research and dialogue on the African child”*¹⁵ wijst er in diens *first African report on Africa’s children*¹⁶ op dat deze rechtenbenadering niet in strijd is met Afrikaanse tradities:

“Contrary to the dominant view, which – albeit with some justification – stresses the negative and harmful aspects of traditional values, traditional cultures have regarded human wellbeing as a consequence and extension of child wellbeing. In this traditional scheme of things, the child is seen as celestial, considered part of the cosmos even before it is born. Children are collectively regarded as the ‘young trees’ that perpetuate the ‘forest’ that signifies the family and society. As the foundation upon which communities are built, African culture takes every child as the responsibility of the community. Hence parenthood becomes

Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City.

¹⁴ Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. p. 36.

¹⁵ African Child Policy Forum. (2010.) African report on child wellbeing. p. 2.

¹⁶ African Child Policy Forum. (2008.) African report on child wellbeing. p. 13.

about social responsibility, both physical and mental, and even where biological and social reproduction is separated, many people can fulfil the role of parents without having genetic ties to children. Children are thus viewed as precious communal blessings that are not left only to the care and support of their natural parents. The African saying “it takes a whole village to raise a child” encapsulates this attitude, whereby child-rearing is sanctioned not just as a natural imperative of an individual family, but also as a collective communal responsibility.”¹⁷

1.1. Moderniteit en kapitalisme

1.1.1. Productie

Maar laat het feit dat het in Kinshasa vaak kinderen zijn die van hekserij beschuldigd worden net geen gevolg zijn van bepaalde zogenaamde Afrikaanse tradities en praktijken, wat we onder deze generaliserende term ook mogen verstaan. EDS zijn een modern gegeven. Voor vele Kinosis heeft het moderne leven van de producent en de consument in een kapitalistische maatschappij iets magisch en mysterieus:

“... the more rationalistic and disenchanting the terms in which it (modernity) is presented to “others”, the more magical, impenetrable, inscrutable, uncontrollable, darkly dangerous seem its signs, commodities, and practices.”¹⁸

Het leven in een chaotische grootstad als Kinshasa, in al zijn tegenstellingen en paradoxen, met al zijn mogelijkheden en verleidingen, is voor velen een bevreedende ervaring. Dit betekent echter niet dat men in de stad ‘geleefd’ wordt en enkel maar kan ondergaan:

“The language of power is in itself “urbanizing”, but the city is left prey to contradictory movements that counterbalance and combine themselves outside the reach of panoptic power. ... Beneath the discourses that ideologizes the city, the ruses and combinations of powers that have no readable identity proliferate; without points where one can take hold of them, without rational transparency, they are impossible to administer.”¹⁹

Vervolgens kunnen we ons de vraag stellen hoe de Kinosis vanuit hun ondergeschikte en achtergestelde positie weer enigszins greep proberen te krijgen op de stad en diens

¹⁷ African Child Policy Forum. (2008.) African report on child wellbeing. p. 17-18.

¹⁸ Comaroff J. & Comaroff J. (1993.) Modernity and its malcontents: ritual and power in postcolonial Africa. University of Chicago Press.

¹⁹ de Certeau M. (1988.) The practice of everyday life. University of California Press. p. 95.

machtsverhoudingen. Het is hier dat EDS binnentreden in het verhaal want wie de mogelijkheid niet heeft om de logica van de markt te vatten en erin mee te draaien en wat tekort komt in de eerste wereld, wordt ervan verdacht dat tekort te compenseren in *le deuxième monde*, de onzichtbare wereld van het kindokinisme, de hekserij.

“*The aim of the second world is simple: to grow rich and gain prestige*”, stelt Javier Aguilar Molina klaar en duidelijk.²⁰ Zoals later nog zal blijken, zijn heksen dikwijls diegenen die economisch niet rendabel zijn, geen surplus produceren en bijgevolg buiten het systeem vallen. (Dit in tegenstelling tot de *bana Lunda* die van hekserij beschuldigd worden omdat ze hun economische meerwaarde niet delen met hun familie.) Dat het vaak kinderen zijn die beschouwd worden als economisch niet rendabel of als een investering die men eigenlijk niet kan dragen, hoeft verder geen betoog.

1.1.2. Consumptie

Beschuldigingen van hekserij kunnen vervolgens *self fulfilling prophecies* worden en vanuit een soort tegenreactie van de EDS zelf, komt er een vorm van hekserij tot stand vanuit een zekere verwachting, een bepaald verlangen, de wens om erbij te horen. Het is in deze fase dat Michel Foucault's utopie voor vele jonge Kinois een *heterotopia* wordt. Foucault omschrijft een *heterotopia* als volgt:

“*There are also, probably in every culture, in every civilization, real places – places that do exist and that are formed in the very founding of society – which are something like counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites, all the other real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested and inverted. Places of this kind are outside of all places, even though it may be possible to indicate their location in reality. Because these places are absolutely different from all the sites that they reflect and speak about, I shall call them, by way of contrast to utopias, heterotopias.*”²¹

Voor de Kinois is *le deuxième monde* tegengesteld aan maar even reëel als *le premier monde*. *Heterotopias* gaan bovendien vaak samen met bepaalde inwijdingsrituelen (in het geval van de EDS: het vermoorden van een bepaald familielid als wederdienst na het krijgen van voedsel) en een overgang in de tijd (in het geval van de EDS: van de dag naar de nacht).

²⁰ Molina J.A. (2005.) The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture. Summary of the research and experiences of Save the Children's 2003-2005 programme funded by USAID. p. 11.

²¹ Foucault M. (1967.) Of other spaces. Lecture. p. 4.

Als “heks” tracht men dus een verlangen te bevredigen door het creëren van een eigen ruimte (zie verder over het belang van de Congo rivier) en een eigen tijd (de nacht). Hekserij kan dan gezien worden als een soort van counterkapitalisme waarin menselijke lichamen geconsumeerd worden, wat eigenlijk op hetzelfde neerkomt als een bezoek aan de supermarkt, de garage of de apotheek:

*“In the human body, everything is useful. The blood is fuel, diesel, kerosene and red wine; the water that may be found in the body is motor oil, brake oil, perfume, drinking water, medical syrup, and other medicine like pomades to rub your body with. The backbone is a radio, a satellite telephone, a radio transmitter; ...”*²²

Samen met Rik Pinxten en Koen De Munter zouden we hier kunnen spreken van lokale processen van creatieve consumptie die het gevolg zijn van de globalisering. Dat heet dan mondialisering:

*“... het intens verweven netwerk van lokale responsen op die opgedrongen, zogenaamde globale ontwerpen van moderniteit en ontwikkeling (Mignolo 2000). Het gebruik van de term ‘mondialisering’ in plaats van globalisering wijst precies op de verstrengeling van wat Walter Mignolo de ‘lokale geschiedenissen’ en de ‘globale ontwerpen’ noemt. Vanuit die lokale geschiedenissen worden antwoorden geformuleerd op de als globaal voorgestelde – maar even lokaal gegroeide – ontwerpen van onder andere ontwikkeling, moderniteit, en kunst. Daarvoor precies vraagt mondialisering als concept aandacht.”*²³

De winstmaximalisatie van een vergaarcultuur en de daarbij horende behoefte om te consumeren en bepaalde verlangens onmiddellijk te bevredigen, zijn uitingen van een modern kapitalisme. De democratisering en globalisering van *the American dream* aan de oevers van de Congo rivier. Althans de democratisering van een verlangen, niet perse van een bevrediging. De aanwezigheid van heksen in Kinshasa is bijgevolg een modern gegeven, zij het een zeer specifieke vorm van of omgang met moderniteit.

1.1.3. De inherente ongelijkheid van de kapitalistische logica

Toch dient hier het één en ander genuanceerd te worden. Het probleem is immers niet de intrede van de moderniteit maar de ongelijke toegang tot en verdeling van de voordelen die verbonden zijn met (of waarvan men veronderstelt dat ze verbonden zijn met) de moderniteit.

²² De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In Honwana A. & De Boeck F. *Makers and breakers. Children and youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford. p. 200.

²³ Pinxten R. & De Munter K. (2006.) *De culturele eeuw*. Houtekiet: Antwerpen/Amsterdam. p. 128.

Hoewel (of misschien net omdat) Peter Geschiere bepaalde reservaties heeft bij het begrip ‘moderniteit’, gaan we hier uit van zijn begripsomschrijving:

“... en ce qui concerne la modernité, Geschiere la définit « au sens d’un idéal, d’un mythe même, jamais réalisé dans lequel l’autonomie de l’individu, une approche scientifique qui rend le monde de plus en plus transparent, mais aussi l’accès à la technologie nouvelle et aux biens de consommation industriels, sont des éléments récurrents »”.²⁴

In zijn definitie van het begrip moderniteit toont Geschiere zich als een postmodern denker want hij doet ons inzien dat de moderniteit voor vele Kinois een mythe, een illusie is. Een mythe die voor velen zal leiden tot teleurstelling en jaloezie wat een voedingsbodem kan zijn zowel voor praktijken van hekserij alsook voor beschuldigingen van hekserij. Dit gaat des te meer op voor stedelijke contexten. In de stad, en dit is zeker het geval in een drukbevolkte metropool als Kinshasa, leeft arm en rijk naast, boven en onder elkaar. Ongelijkheid wordt er zichtbaar en is voor vele Kinois onoverkomelijk want het is inherent aan de kapitalistische logica.

1.2. Puberteit

Ongelijkheid kan dus jaloezie uitlokken. Dit is zeker het geval bij tieners. Zij worden geconfronteerd met de verleidingen van de stad. Producten van Chinese makelij overspoelen de Congolese markt: namaakkleding, pruiken, machines om ijsblokjes te maken, plasmaschermen en computers, ...²⁵ Deze *commodities* hebben niet alleen een *exchange value* en een *use value*, maar evenzeer een *sign value*.²⁶ De *sign values* van luxeproducten kunnen van groot belang zijn wanneer tieners een identiteit opbouwen. Helaas zijn deze luxeproducten niet betaalbaar voor iedereen. Sommigen gaan dan op zoek naar verklaringen en compensaties in *le deuxième monde*.

²⁴ Geschiere P. 2000. In Galland M. (2008.) La “sorcellerie” en Afrique: vers une étude des “sorcelleries” de la richesse. Master recherche anthropologie sociale et culturelle. Université de Provence Aix-Marseille 1, département d’anthropologie. p. 60.

²⁵ Van Reybrouck D. (2011.) Congo. Een geschiedenis. De bezige bij: Amsterdam. p. 560.

²⁶ Gottdiener (2000.) In Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen.

Maar evengoed komen tieners in contact met de chaos en de armoede van de grootstad die ervoor kunnen zorgen dat ouders hun voorbeeldfunctie in zekere mate verliezen. Urbanisering en nieuwe ongelijkheden kunnen de solidariteit tussen ouders onder grote druk zetten.²⁷

Deze evoluties kunnen bij kinderen en jongeren iets doen groeien wat op puberteit lijkt. In de puberteit kan het idealistische beeld, dat kinderen tot dan toe hadden van hun ouders, van zijn sokkel vallen want kinderen beginnen zich meer vragen te stellen over zichzelf en hun omgeving en worden zelfbewuster. Wanneer ouders in armoede leven en moeite hebben om voor hun kinderen te zorgen, moeten zij des te meer aan gezag inboeten. Hekserij wordt dan een afzetten tegen want “*kinderen vinden plezier in datgene wat hun ouders afstoot: het scatologische, het macabere en het groteske*”²⁸. Hekserij als een manier om te ontsnappen aan dat verzwakt ouderlijk gezag door het creëren van een eigen private ruimte, bijvoorbeeld onder het water van de Congorivier zoals het geval is bij de EDS die veranderen in de bloedmooie (we weten allemaal hoe belangrijk het uiterlijk is voor tieners) zeemeermin Mami Wata en, als gevolg van hun nieuwe gedaante en sociale status, in staat zijn mannen te verleiden.²⁹

Naar analogie met de verheerlijking van het *live fast, die young* principe van de populaire cultuur waar zoveel westerse pubers mee dwepen, claimen de EDS het ‘nu’ bij gebrek aan een toekomstperspectief. Hierin verschillen zij overigens evenmin van de *pasteurs* van de verschillende “*mouvements fondamentalistes chrétiens*”³⁰ die zich vaak opwerpen als ware exorcisten. Deze groeperingen schieten in Kinshasa als paddenstoelen uit de grond. In 2004 zou de stad al meer dan 3000 *groupes de prières ou Eglises de réveil* geteld hebben.³¹ Zowel *witches* als *witch-doctors* zijn moderne kapitalisten op zoek naar bevrediging. Praktijken van

²⁷ Geschiere P. (1997.) The modernity of witchcraft. Politics and the occult in postcolonial Africa. University of Virginia Press.

²⁸ Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. p. 54.

²⁹ De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In Honwana A. & De Boeck F. *Makers and breakers. Children and youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford.

Cimpric A. (2010.) Children accused of witchcraft. An anthropological study of contemporary practices in Africa. Unicef Dakar.

³⁰ Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City. p. 2.

³¹ Matangila A. (2006.) Pour une analyse du discours des Eglises de réveil à Kinshasa. Méthode et contexte. In *Civilisations, volume 54, numéro 1-2, 2006, p. 77-84*. Université libre de Bruxelles.

exorcisme kunnen *pasteurs* immers handenvol geld opleveren.³² Geld dat maar beter kan besteed worden om zijn superieure status in de verf te zetten door de aanschaf van Armani en Versace kostuums (“*parce qu’il faut être propre devant Dieu*”³³), juwelen, 4x4’s en zelfs eigen vliegtuigen.³⁴ Steeds meer nieuwe religieuze groeperingen trachten zich dan ook op de één of andere manier te profileren op de ‘markt’:

“*More recently, the churches have gone even further by proposing different issues specifically intended to attract followers: travel, marriage, prosperity and any other subject for which the faithful seek favour.*”³⁵

Ook het marktsegment van de hekserij past in dit rijtje. Ouders die bij hun kinderen een *délivrance*, een soort van Duivelsuitdrijving, willen laten uitvoeren, gaan op zoek naar de kerk die hen daar het best bij kan helpen. Een bevraging wees uit dat bezoekers van dergelijke kerken in vele gevallen eigenlijk praktiserende katholieken waren.³⁶ De *délivrances* hebben in dergelijke gevallen nog maar weinig met geloof te maken. We zien hoe er, zowel door ouders als door *pasteurs*, op een heel pragmatische, misschien zelfs opportunistische manier, met kerk en geloof wordt omgegaan. *Pasteur* zijn is dan meer beroep dan roeping. Over hun rol later meer.

³² Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) *Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation*. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City.

Molina J.A. (2005.) *The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture*. Summary of the research and experiences of Save the Children’s 2003-2005 programme funded by USAID.

Waddington M. (2006.) “Child witches”, child soldiers, child poverty and violence: street children in crisis in the Democratic Republic of Congo. Report by the All Party Parliamentary Group on street children on its mission to the Democratic Republic of Congo and recommendations for addressing the escalating street child crisis. November 2006.

³³ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) *Kinshasa. Tales of the invisible city*. Ludion: Ghent-Amsterdam. p. 54.

³⁴ Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) *Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation*. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City.

Ciekawy D. & Geschiere P. (1998.) *Containing witchcraft: conflicting scenarios in postcolonial Africa*. In *African studies review*, volume 41, number 3, 1998, p. 1-14.

Engelke M. (2010.) *Past Pentecostalism: notes on rupture, realignment, and everyday life in Pentecostal and African Independent Churches*. In *Africa: the journal of the International African Institute*, volume 80, number 2, 2010, p. 177-199. Edinburgh University Press.

Robbins J. (2004.) *The globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity*. In *Annual review of anthropology*, volume 33, 2004, p. 117-143.

³⁵ Molina J.A. (2005.) *The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture*. Summary of the research and experiences of Save the Children’s 2003-2005 programme funded by USAID. p. 25.

³⁶ Molina J.A. (2005.) *The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture*. Summary of the research and experiences of Save the Children’s 2003-2005 programme funded by USAID.

1.2.1. Agency

Bauman schetst de evolutie van een premoderniteit – waarbij sociale identiteit sterk samenvalt met de sociale stand waarin men geboren wordt – naar de moderniteit – waarbij het individu volle verantwoordelijkheid krijgt voor de *self-construction* van zijn identiteit.³⁷ Zonder te willen stellen dat de moderniteit in Kinshasa zijn intrede nog zou moeten doen, kunnen we ons de vraag stellen of het deze moeizame evolutie is die de jonge Kinois nu doormaakt. We kunnen alleszins stellen dat tieners tijdens het construeren van hun sociale identiteit op zoek gaan naar een vorm van *agency* en dat zij daarin tegengewerkt kunnen worden door hun ouders en, in het geval van de EDS, door de religieuze bewegingen:

*“Du point de vue des enfants et de leur agenc  t  , les pratiques de libération n’aboutissent pas à quelque chose de très diff  rent de ce que les enfants auraient eu    vivre sans ces pratiques.”*³⁸

Maar laat de *agency* van hun kinderen nu net datgene zijn waar het in de ogen van de ouders niet om draait. Voor hen gaat het eerder om de plaats van het kind binnen het ruimere geheel, binnen *la famille (  largit)* en diens solidariteitsnetwerken. Het opstandige kind lijkt dan een makkelijk slachtoffer van beschuldigingen van hekserij. Dit is des te meer het geval wanneer het kind verwacht wordt een bijdrage te leveren aan het levensonderhoud van het gezin waarin het wordt grootgebracht. Het opstandige kind wordt, in de ogen van de ouders, een nutteloos kind en beschuldigingen van hekserij zijn in bepaalde gevallen *“means of ridding oneself of burdensome obligations of loyalty and support”*³⁹.

“If youth is commonly perceived in the process of becoming rather than being, then young people are in a perfect position to navigate and control the new geographies and chronologies of globalization”, schrijven Filip De Boeck en Alcinda Honwana in de inleiding van het boek *Makers and breakers: children and youth in postcolonial Africa*.⁴⁰ Maar in Kinshasa zijn er net een groot aantal kinderen die de kans niet krijgen om te worden en te ontwikkelen maar die al vanaf zeer jonge leeftijd verwacht worden te zijn en te geven. Hun

³⁷ Bauman (1998.) In Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen.

³⁸ Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) Enfants sorciers    Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City. p. 16.

³⁹ Schnoebelen J. (2009.) Witchcraft allegations, refugee protection and human rights: a review of the evidence. UNHCR. Policy Development and Evaluation Service. p. 5-6.

⁴⁰ De Boeck F. & Honwana A. (2005.) Children and youth in Africa: agency, identity and place. In *Makers and breakers. Children and youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford. p. 5.

kind-zijn op zich is geen reden om hen te ontslaan van verantwoordelijkheid wat hen in eenzelfde beweging kwetsbaar maakt wanneer zij die verantwoordelijkheid niet kunnen dragen. Kinderen zouden in de frontlinie van de globalisering staan. In het geval van de EDS dwingt dit hen echter *the new geographies and chronologies* ondergronds te gaan navigeren en controleren.

Intermezzo: Anti-moderniteit en anti-kapitalisme?

Als hekserij een modern gegeven is, zou exorcisme bijgevolg beschouwd kunnen worden als anti-modern omdat het een terugkeer tracht te bewerkstelligen naar de tijd waarin het kind nog opgenomen was in een solidariteits- en reciprociteitsnetwerk dat zijn wortels heeft in *la famille (élargit)*. Het EDS staat immers buiten dit netwerk en zal gaan opereren met andere heksen die niet per se familie zijn. Bloedverwantschap als bindende factor komt in de stedelijke context onder druk te staan, zowel ten gevolge van veranderende waarden als ten gevolge van de moeilijke economische situatie:

“La situation des enfants en RDC aujourd’hui reflète l’état de la société congolaise. A la fois emblèmes et indices de la déstabilisation sociale, les enfants en rupture familiale sont les victimes inadmissibles d’un monde en voie de précarisation et de désaffiliation (Balaam 1997).”⁴¹

Ouders of opvoeders die in armoede leven hebben weinig om door te geven aan hun kinderen. Zij beschikken over niet veel materiële rijkdom (geld en goederen). Maar ook het doorgeven van immateriële rijkdom, zijnde kennis en wijsheid, kan problematisch worden wanneer men meer en meer moeite heeft om vat te krijgen op de wereld die ons omringt. Een fenomeen waar overigens ook het westen niet van bespaard blijft, denken we bijvoorbeeld maar aan *les deuxièmes mondes* van de ICT, de computergames, de digitalisering van informatie en *Second Life* en de generatiekloven die deze met zich meebrengen. Mensen bouwen dus meer en meer hun eigen sociale netwerk op en sluiten daarbij anderen, bijvoorbeeld familie, uit:

“Zo heeft men het vandaag de dag regelmatig over ‘netwerkkapitaal’ als die vorm van sociaal kapitaal die wordt opgebouwd doorheen de interpersoonlijke relaties die men onderhoudt in de – in vergelijking met vroeger – lossere samenhangende sociale structuren die de hedendaagse samenleving blijken te kenmerken. ... In grote, complexe samenlevingen is het ontegensprekelijk zo dat de betekenis en de sociale controle van de groepen waarin men

⁴¹ Balaam Y. (1997.) In Kakudji A. (2006.) Les enfants en rupture en RDC. Analyse d’une expérience d’enquête collective. In *Civilisations*, volume 54, numéro 1-2, 2006. Université libre de Bruxelles. p. 132.

geboren wordt, afneemt en dat het belang toeneemt van de wederkerige keuzes tussen mensen die aanvankelijk vreemden waren voor elkaar.”⁴²

Ook heksen bouwen netwerkkapitaal op. Zij vormen een groep van mensen die hekserij gebruiken om een moderne levensstijl te kunnen bereiken. Consumeren betekent binnentreden in een sociale wereld, waar men relaties met anderen zal aangaan omdat men de steun en informatie die dit oplevert nodig heeft om te overleven.⁴³

Exorcisme is dan een vorm van verzet tegen diegenen die zich niet verzetten tegen de verleidingen van de stad, het kapitalisme en de moderniteit. Exorcisme als een anti-modern tegengewicht dus? In zekere zin wel. Dit valt nochtans niet te merken aan de moderne levensstijl die vele *pasteurs* tentoonspreiden én prediken want, paradoxaal genoeg, definiëren *Pentecostals* zichzelf vaak als ‘modern’ en beweren zij dat hun geloof de enige weg is naar een moderne levensstijl, hoe vaag dat laatste concept ook moge zijn.⁴⁴ Met hun bekeringsdrang die gericht is op het uitroeien van het kwaad staan zij alleszins veraf van meer traditionele Kongo *beliefs* waarin men het kwaad niet probeert uit te roeien maar het net in evenwicht probeert te brengen met het goede.⁴⁵

Kunnen we de beschuldigingen van hekserij in Kinshasa zien als een wanhopige stuiptrekking van een oudere generatie die veel moeite heeft om vat te krijgen op de wereld waarin haar kinderen willens of onwillens worden grootgebracht? De verleidingen van de moderniteit hebben alleszins een enorme aantrekkingskracht op en richten zich vaak expliciet tot kinderen en jongeren. Getuige daarvan zijn populaire Congolese popmuzikanten en zangers als J.B. Mpiana en Werrason en de weelde die ze tentoonspreiden naar hun jonge publiek toe.⁴⁶ Dat dergelijke populaire cultuur moeilijk te vatten is voor oudere generaties lijkt aannemelijk:

*“In and through dance, the juvenile body appears as a subversive site ...”*⁴⁷

Hekserij en mysterieuze krachten zijn dan nooit ver weg. De vraag hoe ouders daarop een antwoord trachten te bieden, is het aangrijpingspunt in het volgende hoofdstuk.

⁴² Pinxten R. & De Munter K. (2006.) *De culturele eeuw*. Houtekiet: Antwerpen/Amsterdam. p. 171-172.

⁴³ Douglas & Isherwood (1979/1996.) In Vanobbergen B. (2003.) *Geen kinderspel*. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen.

⁴⁴ Engelke M. (2010.) *Past Pentecostalism: notes on rupture, realignment, and everyday life in Pentecostal and African Independent Churches*. In *Africa: the journal of the International African Institute*, volume 80, number 2, 2010, p. 177-199. Edinburgh University Press.

⁴⁵ Bockie S. (1993.) *Death and the invisible powers. The world of Kongo belief*. Indiana University press.

⁴⁶ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) *Kinshasa. Tales of the invisible city*. Ludion: Ghent-Amsterdam.

Van Reybrouck D. (2010.) *Congo. Een geschiedenis. De bezige bij*: Amsterdam.

⁴⁷ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) *Kinshasa. Tales of the invisible city*. Ludion: Ghent-Amsterdam. p. 121.

1.3. *The cure or the cross?*

“The Bible tells us that when we come towards the end of the world wars start, the end enters, children no longer respect their parents. That is what we live today, that is why we see looting, wars, breakdown of authority.”
(*Conversation with Vero, adept of the Eglise Evangélique Libre d’Afrique, EELDA, September 1999, Kinshasa.*)⁴⁸

*“There's a man going around taking names
And he decides who to free and who to blame
Everybody won't be treated all the same
There'll be a golden ladder reaching down
When the Man comes around”*⁴⁹

Waarom verkiest men, als ouder, een *délivrance* ingeleid door een *pasteur* boven een behandeling door een arts in een hospitaal? Want we hebben het al gehad over het individualistische kind (de *bana Lunda*) en het opstandige kind (tieners) maar er bestaat ook een verzwakt kind. Het zijn immers vaak kinderen die leiden aan epilepsie, bedwateren, slaapwandelen, ... die beschuldigd worden van hekserij.⁵⁰ Verder kan het gaan om kinderen die mysterieus, onaandachtig, onverschrokken of net te bang zijn.⁵¹ De link met wat, volgens klinische diagnoses, autisme, ADHD of een angststoornis heet, is snel gelegd. Het gaat met andere woorden over kwalen en stoornissen die medisch of therapeutisch behandeld kunnen worden hoewel er ook *pasteurs* zijn die beweren kanker of AIDS te kunnen genezen.⁵² Verkiest men dan een *pasteur* boven een arts omdat er simpelweg niet voldoende

⁴⁸ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) Kinshasa. Tales of the invisible city. Ludion: Ghent-Amsterdam. p. 100.

⁴⁹ Cash J. (2002.) The man comes around. American 4. American recordings/Universal.

⁵⁰ Cimpric A. (2010.) Children accused of witchcraft. An anthropological study of contemporary practices in Africa. Unicef Dakar.

Molina J.A. (2005.) The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture. Summary of the research and experiences of Save the Children's 2003-2005 programme funded by USAID.

Waddington M. (2006.) “Child witches”, child soldiers, child poverty and violence: street children in crisis in the Democratic Republic of Congo. Report by the All Party Parliamentary Group on street children on its mission to the Democratic Republic of Congo and recommendations for addressing the escalating street child crisis. November 2006.

⁵¹ Molina J.A. (2005.) The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture. Summary of the research and experiences of Save the Children's 2003-2005 programme funded by USAID.

⁵² Cimpric A. (2010.) Children accused of witchcraft. An anthropological study of contemporary practices in Africa. Unicef Dakar.

ziekenhuizen voorhanden zijn of is er meer aan de hand? Zijn het enkel financiële overwegingen die een rol spelen? Een *délivrance* kost nochtans ook veel geld.⁵³ Of speelt eventuele propaganda van de *églises de réveil* een grotere rol? Bevestigen *pasteurs* alleen maar bepaalde vermoedens van hekserij die de ouders al hadden of hebben zij een veel grotere invloed in het tot stand komen van beschuldigingen? Doen zij met andere woorden aan beïnvloeding of misleiding?

Een eerste antwoord lijkt relatief eenvoudig maar is daarom des te schrijnender:

*“People only go to hospitals to die, not to get better. The inaccessibility of hospitals and doctors, the pauperization and dilapidation of the public healthcare infrastructure that goes hand in hand with the privatization of healthcare in poorly equipped polyclinics which only a minority can afford, the lack of professionalism in the staggering number of pharmacies run by people without any medical or pharmaceutical training ... - all these factors account for the dwindling prestige of the public hospitals and biomedical treatment as such.”*⁵⁴

Maar daarmee is er natuurlijk nog niets gezegd over de eventuele rol van de kerken en religieuze bewegingen. Volgens De Boeck kunnen de kerken een alternatief bieden voor het geweld en het conflict dat de EDS in hun familie moeten ondergaan omdat ze vaak gericht zijn op een herintegratie in de familie. Zijn hekserij en exorcisme dan zo prominent aanwezig net omdat de groep en de familie een belangrijke plaats innemen in de samenleving? In bepaalde gevallen wordt er alleszins gestreefd naar een situatie die weer stabiel is en waarin het kind weer liefde en warmte kan ontvangen en geven binnen zijn eigen familie. Paradoxaal genoeg wordt er net geweld gebruikt omdat de ouders het kind weer in de familie willen integreren. Het kind is een *asset* in het levensonderhoud van de ouders. Het is een vorm van kapitaal waarin geïnvesteerd wordt. Nochtans is De Boeck er zich van bewust dat de behandelingen die de kinderen bij de *pasteurs* moeten ondergaan er hard aan kunnen toegaan. Bovendien is het in de praktijk vaak moeilijk voor kinderen om zich weer ten volle in de

⁵³ Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) *Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation*. 7th Conference of the HDCA: “Ideas changing history.” September 17-20, 2007, The New School, New York City.

Molina J.A. (2005.) *The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture*. Summary of the research and experiences of Save the Children’s 2003-2005 programme funded by USAID.

Waddington M. (2006.) “Child witches”, child soldiers, child poverty and violence: street children in crisis in the Democratic Republic of Congo. Report by the All Party Parliamentary Group on street children on its mission to the Democratic Republic of Congo and recommendations for addressing the escalating street child crisis. November 2006.

⁵⁴ De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) *Kinshasa. Tales of the invisible city*. Ludion: Ghent-Amsterdam. p. 114.

familie te integreren als gevolg van een blijvende angst van de ouders, wat ervoor kan zorgen dat zij alsnog op straat terechtkomen.⁵⁵

Volgens Ngo Semzara Kabuta komen de beschuldigingen van hekserij in eerste instantie van de familieleden van het kind:

*“De predikanten bevestigen en legitimeren hun ideeën. Niettegenstaande het feit dat vele van hen de gelovigen manipuleren, mogen we ze niet allemaal over dezelfde kam scheren.”*⁵⁶

Hoewel De Boeck zich bewust is van de kritiek die hij krijgt van verschillende NGO's die EDS als doelgroep hebben, stelt hij toch vast dat de *pasteurs* in Kinshasa klagen dat zij een slechte naam krijgen, terwijl er ouders zijn die kinderen letterlijk bij hen dumpen:

*“De kerken hebben geen middelen om hen te onderhouden en moeten ze noodgedwongen op straat zetten.”*⁵⁷

De vraag wie, in deze wederzijdse bekrachtigingen tussen familie en *pasteur*, de grootste 'schuld' treft voor het grote aantal EDS in de straten van Kinshasa, is dan ook niet eenduidig te beantwoorden met behulp van de literatuur.

1.4. De onderzoeksvraag

In deel 1 heb ik getracht om begrijpbaar te maken waarom het in Kinshasa net kinderen zijn die van hekserij beschuldigd worden door drie verklarende factoren verder toe te lichten. Ik heb met andere woorden willen aantonen waarom het waardevol is deze drie factoren centraal te stellen bij het verzamelen van eigen onderzoeksgegevens. Die onderzoeksgegevens zullen vervolgens moeten leiden tot het formuleren van een antwoord op de vraag: hoe kunnen we vermijden dat kinderen beschuldigd worden van hekserij en omwille van die beschuldigingen mishandeld worden? Mijn eigen onderzoeksgegevens worden uitgewerkt in het volgende hoofdstuk.

⁵⁵ Dikomitis E. (2007.) 'Heksenkinderen' hysterie in Congo. Academici en hulpverleners verdeeld over aanpak. Gevonden op www.congoforum.be/upldocs/Heksenkinderen%20in%20Congo.doc op 27 februari 2011.

⁵⁶ Kabuta N.S. In Dikomitis E. (2007.) 'Heksenkinderen' hysterie in Congo. Academici en hulpverleners verdeeld over aanpak. Gevonden op www.congoforum.be/upldocs/Heksenkinderen%20in%20Congo.doc op 27 februari 2011. p. 5.

⁵⁷ De Boeck F. In Dikomitis E. (2007.) 'Heksenkinderen' hysterie in Congo. Academici en hulpverleners verdeeld over aanpak. Gevonden op www.congoforum.be/upldocs/Heksenkinderen%20in%20Congo.doc op 27 februari 2011. p. 5-6.

2. De heksenketel in

2.1. Methodologie

“De ce point de vue, malgré les satellites et l’ampleur de la documentation qui peut être accumulée à l’étranger, il ne fait pas de doute que les informations les plus riches concernant le Congo se trouvent au Congo.”⁵⁸

In het vorige deel heb ik getracht het fenomeen van de EDS te begrijpen vanuit de (antropologische) literatuur. In dit deel spits ik mij toe op het veldwerk dat ik verrichtte in Kinshasa tussen 1 en 27 november 2011. Gedurende deze periode bezocht ik verschillende opvang- en begeleidingscentra die op de één of de andere manier een vorm van hulpverlening boden aan EDS. Zo kwam ik in contact met hulpverleners, EDS, een *pasteur* en pleegouders. Ik vergaarde zowel gegevens door middel van informele gesprekken als door middel van interviews.

In bijlage is een cd-rom te vinden waarop audio-opnames staan van de meeste interviews. Wegens technische problemen (virus) beschik ik niet over opnames van alle interviews. Aan iedere respondent vroeg ik, voorafgaand aan het interview, of ik opname-apparatuur mocht gebruiken en of ze anoniem wensten te blijven. Niemand wenste anoniem te blijven. Voor het interviewen van minderjarigen is de toestemming van de ouders vereist maar gezien mijn doelgroep (wezen, straatkinderen, *enfants abandonnés*, ...) lag dat natuurlijk moeilijk. Het spreekt voor zich dat ik in een dergelijk geval wel de toestemming had van de hulpverleners die in zekere zin de ouders zijn van deze kinderen.

Natuurlijk waren niet alle interviews even bruikbaar. Meerdere respondenten hadden de neiging uit te weiden over hun persoonlijk geloof in hekserij. Omdat het me snel duidelijk werd dat de vraag of men nu al dan niet zelf gelooft in hekserij weinig tot geen invloed heeft op de visie op en de omgang met EDS, waren deze interviews, in functie van mijn thesis, de minst interessante. Ik heb dus de interviews gebruikt die me het meeste stof hebben opgeleverd in functie van mijn drie centrale factoren en natuurlijk in functie van mijn

⁵⁸ de Saint Moulin L. (2006.) 35 ans de recherches en RDC. Permanences et renouvellement des méthodes. In *Civilisations, volume 54, numéro 1-2, 2006*. Université libre de Bruxelles. p. 92.

onderzoeksvraag. Daardoor is er onvermijdelijk bruikbare informatie verloren gegaan maar binnen de grenzen van een scriptie dwingt zich een selectie op.

Ik heb er bovendien voor gekozen om die opvang- en begeleidingscentra op te nemen die het sterkst van elkaar verschilden qua grootte en aanpak. Dit om mijn beeld van het hulpverleningsveld in Kinshasa zo rijk mogelijk te maken en ervoor te zorgen dat onderlinge vergelijking mogelijk werd.

De geselecteerde interviews werden meermaals herbeluisterd en ik maakte notities van alle relevante info. Alle info die betrekking had op mijn drie centrale factoren en op mijn onderzoeksvraag beschouwde ik als relevant. Omdat mijn vragenlijst nog niet helemaal op punt stond toen ik aan de interviews begon, heb ik behoorlijk wat vragen en antwoorden niet kunnen gebruiken. Mijn uiteindelijke vragenlijst is terug te vinden in bijlage.

Tot slot werd de schriftelijke neerslag van de interviews vertaald uit het Frans en in vlot leesbare en taalkundig correcte citaten gegoten. Deze vormen de eigenlijke data van mijn onderzoek. De citaten geven het volgende hoofdstuk mogelijk een fragmentarisch karakter. Toch denk ik dat het de uitgelezen manier is om de kracht van een persoonlijk verhaal zo veel als mogelijk te bewaren en tot zijn recht te laten komen.

2.2. Kinshasa

Kinshasa is een heksenketel waar de chaos vaak meester is. Ik vond het een opgefokte maar ook een hippe en extravagante stad. De mensen waren open en vertelden graag en met veel flair over het leven zoals zij dat ervoeren. Gesprekken die betrekking hadden op de aankomende verkiezingen en de politiek in het algemeen waren vaak heel geladen. De Kinois waren dus dankbare respondenten. Dit wil echter niet zeggen dat het makkelijk is in Kinshasa veldwerk te verrichten. De problemen waren van velerlei aard. Ik was vaak actief in Masina, één van de armste buurten van de stad. De wegen zijn er niet geasfalteerd maar zitten onder een bruinigrijze modder en staan na een tropische regenbui onder water. Het weer kan dus voldoende aanleiding zijn om een hele dag in het water te doen vallen. De langdurige stroompannes die een hele week kunnen aanslepen, zijn niet bevorderlijk voor een vlotte verwerking van de onderzoeksgegevens. Zelfs wanneer ik op stap was met een assistente Sociale psychologie aan de universiteit van Kinshasa was het vanzelfsprekend dat ik betaalde voor het transport en de drank en het gebeurde dat mij tien dollar gevraagd werd voor een

interview van nog geen twintig minuten. Vier uur rijden (of stilstaan in een *embouteillage*) om iemand te interviewen die niet komt opdagen en drie uur terugrijden, is niet langer een kwestie van geduld hebben maar puur verlies van geld en energie. En dan waren er nog de verkiezingen. Wanneer president Joseph Kabila's belangrijkste uitdagers Etienne Tshisekedi of Vital Kamerhe hun opwachting maakten in de stad werd me afgeraden naar het centrum trekken. Onderzoek doen in de DRC is dan ook een kwestie van je verwachtingen leren bijstellen. Vele afspraken zijn niet doorgegaan maar het heeft ook geen zin daar al te lang over te treuren of te klagen. Het leven in Kinshasa was 'rijk' genoeg zodat het me voortdurend kon uitdagen. Hekserij is er immers alomtegenwoordig. Op televisie niks dan zombies, mummies, slangen, ... en heksen. Van de zeventien televisiekanalen in Kinshasa zijn er negen in het bezit van één of andere religieuze beweging. Daar wordt er vaak over hekserij gepraat en worden er films over exorcisme getoond.⁵⁹ Op de radio van een EDR hoorde ik ook een generaal die *pasteur* geworden is, expliciet vragen om 100 dollar mee te brengen naar de kerk. 'TV Indoctrinatie' verdient dus zeker zijn plaats naast *Radio Trottoir*. Het zou dan ook niet moeilijk worden om mensen te vinden die op de één of de andere manier met het onderwerp bezig zijn.

2.3. Een blik op het hulpverleningsveld

In functie van mijn dataverzameling heb ik mij gericht op de hulpverlening: verschillende opvang- en begeleidingscentra waar men actief bezig is met de aanpak van het fenomeen. In wat volgt zullen er een aantal gelijkenissen en verschillen blootgelegd worden tussen de aanpak en de visie van een priester die individuele consultaties organiseert in zijn klooster (*Père Luc-François Mudiandambu*), een klein Congolees centrum dat draait op eigen middelen (*Maison de l'espoir*), een klein Congolees centrum dat draait op buitenlandse middelen (OLV) en een grote internationale NGO die draait op buitenlandse middelen (SOS Villages d'Enfants). Daarbij zullen de drie verklarende factoren die behandeld werden in het theoretische luik (de moeilijke sociaal-economische situatie in Kinshasa, de invloed van de puberteit en de adolescentie in het tot stand komen van de beschuldigingen en de rol die de *églises de réveil* spelen) opnieuw centraal staan.

Tijdens een aantal interviews kwam er bovendien één thema naar boven waarop ik niet kon anticiperen vanuit mijn voorbereiding en literatuurstudie. Het gaat om de Kuluna en het

⁵⁹ Tumwaka M. La violence faite à l'enfant dit sorcier à Kinshasa. Institut National de la Statistique: Kinshasa.

verband met de politiek. De Kuluna en de presidentsverkiezingen van november 2011 werpen een nieuw licht op mijn onderzoek. Daarom behandel ik dit gegeven onder een aparte titel.

2.3.1. Père Luc-François Mudiandambu

Luc-François werkt in het katholiek klooster Momambre. Elke zaterdagochtend houdt hij er een gratis spreekuur voor mensen die met hun problemen bij hem ten rade willen komen. De consultaties zijn individueel en op afspraak. Hij krijgt vaak te maken met problemen die op de één of de andere manier verband houden met hekserij.

Onderstaande getuigenis waarin *Père Luc* vertelt over één van zijn consultaties, maakt duidelijk hoe de drang naar geld en rijkdom de rode draad kan vormen in verhalen over hekserij en toont ons hoe deze drang mensen tot het uiterste kan drijven:

“Ik had hier ooit een vader op bezoek. De man had geld en zijn eigen vader was daar jaloers op. Deze laatste besloot zijn kleinzoon in te schakelen om zijn zoon het geld afhandig te maken. Hij riep zijn kleinzoon bij zich en gaf hem koekjes te eten. Later riep hij de kleinzoon opnieuw bij zich maar deze keer vertelde hij hem dat de koekjes behekst waren en dat hij ze niet voor niets had gekregen. Hij moest het leven van zijn vader in ruil geven. De kleinzoon besliste om alles aan zijn vader te vertellen en beide kwamen bij mij langs voor hulp. Ik heb het kind toen genezen met een mengsel van zout en water en veel gebeden. Het kind braakte de behekste koekjes weer uit. Er vond een délivrance plaats.”

(Interview met *Père Luc-François Mudiandambu*, 26 november 2011, Mont Ngafula, Kinshasa.)

Over de EDR zegt hij het volgende:

“Ik ben katholiek maar dankzij de pasteurs krijg ook ik een slechte naam. Waarom ze toch zo aantrekkelijk zijn in de ogen van vele Kinois? Enerzijds verpakken ze het anders. Anderzijds verkopen ze ook een andere inhoud. Altijd maar over welvaart praten, moedigt de mensen aan slechte dingen te doen. Deze pasteurs zien heksen overal, ook op straat, en dat is niet goed. Ze hebben geen vorming gehad. Er zijn veel charlatans in het vak. Ze vergiftigen mensen. Ze hebben une sorte de boutique. De meeste EDR worden gesponsord door Duitsland, Zwitserland en de V.S.. De overheid moet ze stoppen. De laatste jaren komen er gelukkig meer mensen terug naar de Katholieke Kerk. De Katholieke Kerk moet de mensen weer gaan sensibiliseren en opvoeden om hen te waarschuwen voor de gevaren van de EDR.”

(Père Luc-François Mudiandambu.)

2.3.2. Maison de l'espoir (Bana Kivuvu)

Maison de l'espoir is een christelijk geïnspireerd centrum dat kinderen opvangt die om de één of de andere reden niet meer bij hun familie leven. Het gaat dan in vele gevallen om straatkinderen en dus ook om EDS. Men tracht de kinderen weer te integreren in hun familie. Als de biologische ouders het kind niet meer aanvaarden, probeert men een herintegratie in de *famille élargit*.

In Maison de l'espoir worden de kinderen opgedeeld in drie leeftijdsgroepen. De oudste groep is deze van de twaalf- tot achttienjarigen. Maison de l'espoir heeft dus ervaring met het opvangen en begeleiden van tieners. Kibala Biby, *chef du centre*, is van mening dat er, naast de crisis van de straat (waarmee hoe doelt op de armoede die zoveel mensen, ook kinderen, de straat op dwingt om te kunnen overleven), ook een crisis van de adolescentie bestaat:

“Het begeleiden van adolescenten is niet gemakkelijk. Het gedrag van de adolescent heeft zijn eigen karakteristieken. Die moet je leren zien door observatie. Men kent vaak het specifieke gedrag van de puber niet. Veel kinderen leven liever op straat. Ze hebben er vrijheid en kunnen een beetje geld verdienen door klusjes op te knappen. Sommigen vluchten daarom uit het centrum maar het gaat om een minderheid.”

(Interview met Kibala Biby, *chef du centre* Maison de l'espoir, 7 november 2011, Kinshasa.)

Psychologe Yvonne Duasani Masika bevestigt even later:

“Gedrag dat normaal is voor de puberteit en de adolescentie wordt door de ouders gebruikt om hun kind te kunnen beschuldigen van hekserij. In een bepaalde fase is een puber verward. Het is geen kind meer maar ook nog geen volwassene. Het kind gaat rebelleren tegen de ouders en hen tegenspreken maar in onze cultuur moeten de ouders altijd en overal gerespecteerd worden. In dergelijke gevallen kunnen kinderen van hekserij beschuldigd worden. Nochtans is dergelijk puberaal gedrag voorbijgaand van aard. De ouders begrijpen echter niet welke crisis het kind doormaakt.”

(Interview met Yvonne Duasani Masika, psychologe Maison de l'espoir, 7 november 2011, Kinshasa.)

De crisis van de straat wordt dus nog versterkt door de crisis van de adolescentie want er zijn kinderen die liever op straat leven dan thuis of in een opvangcentrum. In dergelijke gevallen kunnen kinderen van hekserij beschuldigd worden door hun ouders die in een totaal andere

maatschappij zijn opgegroeid dan hun kinderen en maar moeilijk vat krijgen op het (puberaal) gedrag van hun kroost. (Yvonne noemde EDS expliciet een stedelijk fenomeen. Vele ouders zijn afkomstig van het platteland en vinden, in vergelijking met hun kinderen die in de stad geboren zijn, maar moeilijk hun draai in Kinshasa. Maar over het belang van de plattelandsvlucht later meer.) Als gevolg van de beschuldigingen kunnen de EDS door hun eigen familie op straat gedwongen worden. De beschuldiging kan er dan voor zorgen dat het kind er nog sterker van overtuigd geraakt dat het meer overlevingskansen op straat heeft dan thuis. Het is vermoedelijk ook in deze fase dat het kind zijn heks-zijn aanvaardt en dat de beschuldiging een *self fullfilling prophecy* wordt want “*als een kind van hekserij beschuldigd wordt, zal het zich ook gaan gedragen als heks*” (Yvonne Duasani Masika). Het leven op straat kan dus zowel oorzaak als gevolg zijn van beschuldigingen. Er is vermoedelijk een sterke wisselwerking tussen beide gegevens.

Over de rol van de EDR zegt Yvonne dit:

“De EDR zijn aantrekkelijker voor de Kinois omdat ze kleiner en persoonlijker zijn. De strikte hiërarchie maakt de traditionele kerken afstandelijker. De EDR zijn levendiger en muzikaler. Het zijn vaak dissidenten van de traditionele kerken. Les traditionnelles sont froides et calmes mais les Kinois préfèrent le chaud. Ils aiment le contact plus direct. Het gaat dus niet om de inhoud maar om de vorm.

De pasteurs van de EDR zoeken geld, comme une boutique. Maar niet alle pasteurs mishandelen de kinderen. In vele gevallen zijn het stiefouders, nonkels en tantes of grootouders die hun kind van hekserij beschuldigen. Men accepteert het kind niet en zal naar een reden zoeken om zich van het kind te kunnen ontdoen. Een biologische ouder zal het anders aanpakken. Een moeder kan ook naar een pasteur stappen maar zij zal zeggen dat haar kind een probleem heeft in plaats van onmiddellijk te stellen dat het een heks is. De pasteur zal dan bidden voor het kind.” (Yvonne Duasani Masika.)

Yvonne nuanceert de rol van de EDR en vermijdt zo dat ze eenzijdig de *pasteurs* beschuldigt van kwaad opzet. Wanneer we verantwoordelijken proberen aan te duiden voor de mishandelingen die bepaalde EDS ondergaan, moeten we verschillende factoren in rekening brengen zoals het gehanteerde discours, de specifieke uitdrijvingspraktijken van de *pasteurs* (willen de *pasteurs* het kind genezen door te bidden of door het te mishandelen) en de rol die de *famille élargit* van het kind speelt in het beschuldigen van het kind.

2.3.3. De Belgische/Congolese vzw *Oser la vie (OLV)*

Oser la vie is opgericht vanuit de behoefte de EDS in Kinshasa een waardig bestaan te garanderen. De vzw wil het recht op onderdak, onderwijs en psychosociale en medische begeleiding garanderen aan kinderen die beschuldigd worden van hekserij en daardoor in een kwetsbare positie terechtkomen. De kinderen hebben een Belgische peter of meter die zorgt voor de financiering. “*Un enfant, c’est pas sorcier!*”⁶⁰ is het motto van de vzw.

De vzw begint enige naambekendheid te genieten in de DRC als gevolg van haar sensibiliseringsprogramma waarmee ze tot ver buiten Kinshasa trok. Er werd gebruik gemaakt van een komisch en muzikaal theater met een onderliggende boodschap. Daarvoor werd samengewerkt met de theaters Embassy, La compagnie Dakar en K-Mu Théâtre. Op de site van het Nederlandse Theatre Embassy staat daarover het volgende te lezen:

*“Tussen maart 2009 en april 2010 is de voorstelling al 100 keer gespeeld in 24 wijken van Kinshasa. Bij de start van het project, werd gehoopt op 20.000 bezoekers, maar bekend is nu geworden dat ruim 1000 bezoekers per voorstelling heeft geleid tot het overweldigende totale bezoekersaantal van 100.000. Na afloop van de voorstelling vindt een nagesprek plaats met het publiek onder leiding van een gespreksleider, waarbij jongeren die in het verleden van hekserij zijn beschuldigd betrokken worden. Op die manier wordt geprobeerd de problematiek aan het licht te brengen en de taboe rond het thema te doorbreken.”*⁶¹

Na elk theaterstuk had het publiek dus de mogelijkheid vragen te stellen en suggesties te doen. Volgens Charline Mayola Luvaluka, psychosociologe bij OLV, en Ahindo Osumbu, voorzitter van OLV, ontstonden er dan wel eens hevige discussies in het publiek. Deze waren echter nooit agressief van aard. Sommige *pasteurs* van de EDS die de voorstelling hadden bijgewoond, namen echter een ietwat dubbelzinnige houding aan in deze discussies. Wanneer er gepraat en gediscussieerd werd met de rest van het publiek hielden zij zich eerder op de vlakte. Het was op deze momenten dat duidelijk werd hoe leerrijk het publiek de voorstelling wel had gevonden. Het was pas achteraf dat er, zonder aanwezigheid van het publiek maar in privégesprekken met leden van OLV, hevige kritiek werd geuit door de *pasteurs* op de inhoud van het stuk. De leden van OLV werden naderhand door de *pasteurs* benaderd om hen ervan te overtuigen dat EDS echt bestaan. OLV probeerde vervolgens met hen in gesprek te gaan om hen duidelijk te maken dat zij niet zozeer het geloof in hekserij viseren maar wel de mishandeling van kinderen willen aanvechten. Hoewel desbetreffende *pasteurs* overtuigd

⁶⁰ www.oserlavie.org

⁶¹ www.theatre-embassy.org/nl/watdoenwij/project/basalyabazoba.htm bezocht op 2 januari 2011.

waren van hun gelijk hadden ze dus de nijging zichzelf te verstoppen wanneer dergelijke gevoelige zaken publiekelijk werden besproken.

Exorcisme gebeurt nooit publiekelijk, aldus Armand Osesa, sociaal assistent van OLV. Zolang er niets wezenlijks verandert aan de levensomstandigheden van de Kinois zullen *pasteurs* echter in staat blijven hun ding te doen. Hier treedt de armoede weer binnen in het verhaal. Armand is van mening dat armoede op zich geen rechtstreekse verklaring biedt voor het hoge aantal beschuldigingen van hekserij. Het verklaart wel deels het hoge aantal straatkinderen in Kinshasa. Het zijn echter de kerken die inspelen op deze armoede. Ze willen geld. *Pasteurs* zouden kapitalisten zijn en de EDR zouden sektes zijn. De armoede creëert dus een voedingsbodem waarin EDR goed gedijen.

Dat niet alleen de *pasteurs* maar ook de familieleden van de beschuldigde kinderen een dubbelzinnige rol hebben in dit verhaal bewijst het volgende gesprek met Kalubi Pamphile, een tiener die enkele jaren geleden van hekserij beschuldigd werd:

“Wanneer ik financiële steun kreeg van OLV wilde mijn familie me weer in huis nemen. Mijn familieleden die mij beschuldigden, schamen zich voor hun gedrag nu het goed gaat met mij. Eens OLV zich met mij bezighield, heeft niemand me nog lastiggevallen. Niemand geloofde nog dat ik een heks was, toen ik propere kleren droeg.”

(Interview met EDS Pamphile Kalubi, 3 november 2011, Masina, Kinshasa. Getolkt door David Osumbu (OLV) en vertaald uit het Lingala door Sabine Osumbu (OLV).)

We kunnen ons de vraag stellen in hoeverre de schaamte van de familie oprecht is. Pamphile heeft het immers hard te verduren gehad. Zijn tante beschuldigde hem van het overlijden van haar man waardoor Pamphile meer en meer in een vergeethoek terecht kwam. Aanvankelijk uitte dit zich in kleine pesterijen als het achterhouden van zijn post maar al snel werd hij overdag het huis uitgezet en verplicht zijn tijd op straat door te brengen. 's Nachts sliep hij in openlucht, in een hoekje van het terrein van zijn tante. Een nonkel en een tante wilden een *délivrance* uitvoeren. Ze gaven hem injecties waar hij ernstige verwondingen aan overhield om hem vervolgens in de rivier Ndjili te gooien.

Zou de familie evenveel bereidheid tonen om Pamphile weer in huis te nemen indien hij geen financiële steun van OLV zou krijgen? Is er hier sprake van enig opportunisme langs de kant van de familie? De vergevingsgezindheid van Pamphile was alleszins. Pamphile woont nu bij enkele familieleden die de rol van pleegouder op zich hebben genomen. Zijn pleegvader zei me dat de tante van Pamphile “beïnvloed” was door haar kerk:

“Pamphile gedroeg zich anders na de dood van zijn vader. Zijn tante zei dat hij een heks was. Ze gingen naar verschillende kerken om hem te genezen maar tevergeefs. Later draaide zijn tante bij. Zij was beïnvloed door haar *église de réveil*. ... Er zijn twee types pasteurs: de echte die bidden mét effect en de foute die kinderen fysiek mishandelen.”

(Interview met *tuteur* (pleegouder) Ngwanza Mavula Anicet, 19 november 2011, Masina, Kinshasa. Getolkt door Charlaine Mayola Luvaluka.)

Pamphile zelf is harder voor de EDR:

“Ik wil dat de pasteurs stoppen onzin te verkopen. Ik heb op straat veel kinderen ontmoet die ook van hekserij beschuldigd werden. Ik heb nu nog hartpijn als ik ze op straat zie. Er is nochtans de wet die hekserij verbiedt.” (Pamphile Kalubi.)

Pamphile verwijst naar het zogenaamde artikel 160 dat in 2009 door het parlement werd goedgekeurd. Dit artikel stelt expliciet dat het bij wet verboden is kinderen van hekserij te beschuldigen.⁶² Laurette Bajoja, *educatrice* bij OLV, tenslotte gaat zelfs nog verder in haar kritiek op de EDR en vindt dat de overheid ze moet sluiten.

Toch moeten we er opnieuw op wijzen dat de *pasteurs* en hun EDR onderling sterk kunnen verschillen. Armand zei me dat er *pasteurs* zijn die zeggen dat je geen geld meer mag geven aan familie want dat geld kan besmet zijn. Het spreekt voor zich dat dit geld geen gevaar vormt wanneer het aan de *pasteurs* wordt gegeven. Generaties oude solidariteitsnetwerken kunnen door dergelijke uitspraken onder grote druk gezet worden. Charlaine zei me dat er *pasteurs* zijn die kinderen door vuur laten lopen. Overleven ze deze vuurdoop, vormt dat het bewijs van hun heks-zijn. Zulke praktijken klinken voor de westerling zeer Middeleeuws. Anderzijds zijn er *pasteurs* die zich het lot van beschuldigde kinderen aantrekken. Sommige EDS werden bij OLV gebracht door *pasteurs* die bezorgd waren om de toekomst van deze kinderen. Onder andere *Pasteur* Muneme Kalubi stuurt kinderen door naar OLV en werkt op deze manier nauw met hen samen. *Pasteur* Muneme is leider van de *Eglise Mission Chrétienne La terre promise* en tevens *educateur social* van het gelijknamige opvangcentrum voor EDS.

Blijft de vraag waarom de EDR toch zo aantrekkelijk zijn voor de Kinosis ondanks hun controversiële positie in de Congolese maatschappij. Wat hebben ze dat de “klassieke”

⁶² www.theatre-embassy.org/nl/watdoenwij/project/basalyabazoba.htm bezocht op 2 januari 2012.
www.unicef.org/drcongo/french/media_3276.html bezocht op 2 januari 2012.

Kerken (Protestantse en Katholieke) niet hebben? De mensen met wie ik gesproken heb bij OLV gaven me enkele bruikbare aanwijzingen:

“EDR zijn aantrekkelijker omdat ze mirakels toepassen. Ze brengen het beter over. Ik geloof in genezingen en protestanten niet.”

(Interview met Muneme Kalubi, *pasteur* van de Eglise Mission Chrétienne La terre promise en *educateur social* van het gelijknamige opvangcentrum voor EDS, 17 november 2011, Masina, Kinshasa.)

“De EDR zijn aantrekkelijker voor de mensen omdat ze beweren dat alles op elk moment kan veranderen. Het gaat dus niet enkel om een andere verpakking maar ook om een andere boodschap.”

(Interview met Charlaine Mayola Luvaluka, psychosociologe OLV, 19 november 2011, Masina, Kinshasa.)

Hoewel Armand op deze vraag antwoordde dat de *pasteurs* beweren dat de klassieke kerken de Kinosis in slaap wiegen en dus vooral de nadruk legt op een nieuw discours en een andere vorm, wijzen Charlaine en *Pasteur* Muneme ook op een andere inhoud: aanhangers van de EDR geloven dat hun *pasteurs* zelf miraculeuze genezingen kunnen uitvoeren. Plotse redding wordt aannemelijk. Voor katholieken en protestanten ligt die gave bij Jezus of tenminste in de grot van Lourdes maar niet bij een doorsnee pastoor. In de algemene sociaal-economische malaise die Kinshasa kenmerkt echter, krijgen de EDR hun boodschap van onmiddellijke redding verkocht. In een land waar zoveel misgaat, zou men voor minder in mirakels gaan geloven.

Deze kwestie roept ook de vraag op omtrent de onwetendheid van vele Kinosis. Waarom verkiest men, als ouder, een *délivrance* ingeleid door een *pasteur* boven een behandeling door een arts in een hospitaal wanneer het kind lijdt aan kwalen of stoornissen die medisch of therapeutisch behandeld kunnen worden? We stelden al eerder dat de Congolese gezondheidszorg te wensen overlaat. De geestelijke gezondheidszorg lijkt me zelfs zo goed als onbestaande. Toch is er meer aan de hand. Het zou te eenvoudig zijn om te stellen dat hekserij een vorm van bijgeloof is die voortkomt uit een gebrek aan kennis over bepaalde ziektebeelden en stoornissen hoewel deze onwetendheid in bepaalde gevallen wel een rol kan spelen. Volgens Armand heeft het feit dat ouders een *délivrance* ingeleid door een *pasteur* verkiezen boven een behandeling door een arts in een hospitaal niet altijd te maken met het feit dat ouders geen kennis zouden hebben over bepaalde ziektes, want zelfs mensen die deze

kennis wel bezitten kunnen geloven dat hun kind een heks is. Hiermee nuanceert hij auteur Mukanz-Diyamby die het volgende stelt:

*“L’incapacité d’analyser objectivement les situations sociales et l’absence des services spécialisés dans ce domaine favorisent la tendance sociale à tout « spiritualiser ».”*⁶³

Pasteur Muneme die pleit voor het beste van de twee werelden, vat het als volgt samen:

“Egoïsme is onze gewoonte niet. Kinderen zijn heilige wezens die moeten geholpen worden. Kinderen zijn geen gevaar, ze zijn in gevaar. Pasteurs die kinderen van hekserij beschuldigen zijn charlatans die uit zijn op geld of het zijn gewoon magiërs die zichzelf tot pasteur hebben benoemd maar verder heel onwetend zijn. Ik geloof zelf ook dat bidden malaria kan genezen maar ik stuur zieken ook naar een hospitaal.” (Muneme Kalubi.)

Een laatste punt omtrent de aantrekkelijkheid van de EDR betreft hun organisatiestructuur. Nog steeds volgens Armand wordt er in de EDR geen opvolging voorzien. Binnen de Katholieke Kerk bestaan er procedures om een nieuwe paus aan te duiden. Er bestaat een hiërarchie. Binnen de EDR echter kan iedereen de opvolging claimen. Is dat niet naar de zin van een jaloerse enkeling, kan die zijn eigen kerk oprichten en doen waar hij zin in heeft. Kerken splitsen op en worden zo elkaars concurrent. De structuren, of net de afwezigheid ervan, laten veel flexibiliteit toe. Zo vindt elke Kinois wel een kerk die voldoet aan (of waarvan hij of zij tenminste hoopt dat ze voldoet aan) zijn of haar specifieke eisen, verwachtingen, wensen en dromen.

Tot slot nog kort iets over de puberteit. Hoewel OLV nog nooit EDS begeleid heeft bij wie de drang naar vrijheid en onafhankelijkheid zo groot was dat ze de straat verkozen boven de hulp van de vzw, bevestigt Armand dat het specifieke gedrag van het kind tijdens de adolescentie of de puberteit (bijvoorbeeld rebellie en een zich afzetten tegen (ouderlijk) gezag) een rol speelt in het tot stand komen van beschuldigingen. Gedrag en psychologie zijn immers altijd verbonden met leeftijd. Pasteur Muneme die wel ervaring heeft met het fenomeen valt hem hierin bij:

“Op straat kunnen de kinderen wat karweitjes opknappen en een beetje geld verdienen. Er zijn geen autoriteiten. Sommigen zijn dus liever op straat dan in mijn centrum.”

(Muneme Kalubi.)

Het verband met de politiek en de Kuluna

⁶³ Mukanz-Diyamby K. (2004.) Recherche. Les enfants dits sorciers. In Mukanz-Diyamby K. & Kabilayi B. Revue Africaine de Recherche sur l’Enfance 5, mars 2004: La sorcellerie, quel travail social? p. 33.

*“Onze kinderen luisteren niet meer
Ze worden lid van gangs, de Kuluna
Ze negeren onze raad
Het is zo hard
Thuis is er niets te eten
Ze worden Kuluna
Boeven, gangsters, Kuluna
De oplossing?
Hoe zit het met die Kuluna?
Roger, leg uit
Voor hij stierf, zei papa mij
Als je lang wil leven, vermijd de problemen
En respecteer de wereldprincipes
Ik ben maar een kind, mijn weg is nog lang
Ik luisterde naar m’n ouwe en ik leef nog altijd
Jongeman, je ouders zijn er om je te helpen
Bij een gang zijn, dat is van korte duur
Je speelt met je leven, kleine broer.”⁶⁴*

Op 28 november 2011 werden er, voor de tweede keer sinds de woelige jaren zestig, presidentsverkiezingen gehouden in de DRC. Dit gegeven is mijn onderzoek binnengeslopen zonder dat ik het heb kunnen anticiperen. Het verband tussen hekserij en de politiek had ik niet kunnen vermoeden en van de Kuluna had ik zelfs nog helemaal niet gehoord in de literatuur. Op welke manier hebben de verkiezingen iets te maken met het geloof in hekserij? We doen een aantal recente ontwikkelingen uit de doeken.

In de eerste plaats worden er antwoorden verwacht van de overheid om de kwalijke effecten van het fenomeen aan te pakken en te neutraliseren:

“Om het probleem van de EDS aan te pakken, hebben we een nieuwe overheid nodig. De wet die beschuldigingen van hekserij aan het adres van kinderen expliciet verbiedt, mag niet langer genegeerd worden. In 2011 waren er ambtenaren die hem nog niet eens kenden.”

⁶⁴ Staff Benda Bilili (2009.) Kuluna. Très, très fort. Strictly confidential/Belle Kinoise.

(Charlaine Mayola Luvaluka.)

Pasteur Muneme wijst op het gegeven dat de traditionele kerken te sterk verbonden zijn met de huidig heersende politieke elite. Dat die heersende elite (met aan het hoofd de uit het Oosten van het land afkomstige president Joseph Kaliba die de taal van zijn eigen hoofdstad, het Lingala, niet machtig is) niet bijster populair is in Kinshasa bewijst de immense populariteit van de sterkste oppositiekandidaat Etienne Tshisekedi die, aldus Armand, in Masina tachtig procent van de stemmen achter zijn naam zou kunnen zetten. Toen op 6 december 2011 80,45 procent van de stemmen in Kinshasa geteld waren, bleek dat Tshisekedi 1 157 935 stemmen achter zijn naam kon zetten tegenover 541 970 voor Kabila. Deze cijfers zijn afkomstig van wat heet de Nationale Onafhankelijke Kiescommissie (CENI).⁶⁵

De Katholieke Kerk zou in de ogen van vele Kinois dus het voorbeeld bij uitstek zijn van een timide meeloper die dweept met het huidige establishment en daarom niet langer respect verdient. Mij lijkt het overigens aannemelijk dat de Katholieke Kerk ook de associatie oproept met de vroegere kolonisator. Om die redenen bieden de EDR de Kinois mogelijk meer *ownership* en eigenwaarde.

In de tweede plaats is er het fenomeen van de Kuluna. De Kuluna zijn straatbendes die tot dertig leden kunnen tellen en vooral 's nachts en bij hevige regen opereren. Burgers beroven is hun voornaamste doel. Sinds 2009 zijn zij niet meer weg te denken uit Kinshasa. Volgens Charlaine schudt het Kuluna-fenomeen de mensen wakker. Zij vermoedt dat de Kuluna-leden en EDS uit families met een zelfde sociaal-economische status afkomstig zijn. Om de Kuluna te stoppen, moeten het aantal straatkinderen afnemen en daarom moeten het aantal EDS afnemen.

Maar volgens *Pasteur* Muneme is er meer aan de hand. De Kuluna zouden gebruikt worden door de politiek in functie van de verkiezingen. In ruil voor 2000 Congolese Frank (minder dan twee dollar) gaan deze jongeren in opdracht van een kandidaat-president of -parlementariër propaganda voeren (affiches plakken, liederen zingen, kruispunten bezetten, ...). Ze blijven op straat omdat ze door de politiek worden voorzien van een aanvullende bron van inkomsten. De politiek houdt de problemen die hun aanwezigheid op straat met zich meebrengt dus mee in stand.

2.3.4. SOS Villages d'Enfants

⁶⁵ www.radiookapi.net/elections-premiers-resultats-partiels bezocht op 8 december 2011.

SOS Villages d'Enfants, in België beter bekend als SOS Kinderdorpen, is een grote internationale NGO die werkzaam is in maar liefst 132 landen.⁶⁶ In Kinshasa bezit deze organisatie een uitgestrekt terrein net buiten het stadscentrum waar voornamelijk weeskinderen worden opgevangen. Het centrum, dat nog in opbouw is, zal plaats bieden aan 150 kinderen. Momenteel wonen er 69 kinderen. SOS Villages d'Enfants probeert in de eerste plaats en in de mate van het mogelijke een nieuwe familie te creëren voor de kinderen. De kinderen kunnen er voor alles terecht: woning, voeding, scholing, gezondheidszorg, ... Zij hoeven het terrein dus zelden of nooit te verlaten. Peters en meters van over heel de wereld staan in voor de financiering. SOS Kinderdorpen België heeft de opbouw van het centrum in Kinshasa mee financieel ondersteund.

Jessé Delcano Matondo Kimfumu, klinisch psycholoog bij SOS Villages d'Enfants Kinshasa, haalt in volgend citaat verschillende thema's uit mijn onderzoek aan:

“Waarom worden kinderen opgegeven? De oorzaken zijn van drieërlei aard:

In de eerste plaats zijn er psychosociale oorzaken. Deze bieden de zogeheten indicatoren van hekserij die pasteurs dan gebruiken om bepaalde kinderen te stigmatiseren.

Als je met pasteurs zou gaan praten om hen te vragen naar de specifieke kenmerken van een heks zal hij het volgende antwoorden: gebrek aan hygiëne, overmoed of afwezigheid van angst naar volwassenen toe, turbulent gedrag, bedplassen, slaapwandelen, ... Om kort te zijn, het gaat om sociaal moeilijk gedrag dat klinisch en psychologisch te verklaren valt binnen de kinderpsychopathologie. Het is 'normaal' gedrag. Er is dus een gebrek aan informatie langs de kant van de pasteurs.

Er zijn ook sociaal-economische en politieke oorzaken: salarissen van ambtenaren worden niet uitbetaald en er bestaat niet zoiets als gezinssteun van de overheid. Daardoor kunnen kinderen een financiële last worden. Bovendien worden beschuldigingen zelden geuit door de biologische ouders. In vele gevallen zijn de slachtoffers kinderen die niet langer kunnen grootgebracht worden door hun biologische ouders, omwille van een scheiding of overlijden, en binnenkomen in al bestaande gezinnen van nonkels, tantes, onthaalfamilies, ... Gezien de al moeilijke omstandigheden waarin deze gezinnen moeten (over)leven, zijn de nieuwkomers er dan teveel aan. Zonder SOS Villages d'Enfants zouden deze kinderen veel kans maken om te sterven. Het is een laatste toevluchtsoord.

⁶⁶ www.sos-kinderdorpen.be bezocht op 19 december 2011.

Tenslotte zijn er spirituele en culturele oorzaken. Dan denken we aan de kerken en hun zogeheten hommes de Dieu.

Als men het probleem bij de wortels wil aanpakken, moet men op alle drie deze terreinen werken.

Als we het hebben over de psychosociale oorzaken en het misbruik daarvan door de hommes de Dieu moeten we inzetten op sensibilisering en vorming. De pasteurs moeten zich van een aantal zaken bewust worden en specialisten worden in de gedragspsychologie. Hier is een rol weggelegd voor psychologen maar ook voor sociologen en antropologen want het gaat over sociaal gedrag.

In het geval van de sociaal-economische en politieke oorzaken betekent dat dat men kwetsbare gezinnen moet opsporen en hen microkredieten moet verlenen. Zo kunnen ze een kleine onderneming starten en hun kinderen voeden. Wanneer hun kinderen geen voedsel op straat moeten gaan zoeken, zullen ze thuis blijven wonen. De overheid moet ook een soort van waarschuwingsteams oprichten die een opleiding hebben genoten over kinderrechten en deze kunnen gaan bepleiten in de wijk waar ze wonen.

Bovendien zijn de EDS een typisch stedelijk fenomeen. Men moet de plattelandsvlucht tegengaan door daar ontwikkeling te brengen want mensen missen er werk, scholing, stromend water en elektriciteit. Ook hier is een taak weggelegd voor de overheid. Deze gebruikt zijn inkomsten verkeerd. In de staatsinstellingen is nauwelijks een psycholoog of socioloog te vinden.”

(Interview met Jessé Delcano Matondo Kimfumu, klinisch psycholoog SOS Villages d’Enfants Kinshasa, 8 november 2011, Kinshasa.)

Dit citaat zou een afrondend besluit van mijn thesis kunnen zijn. Het probleem wordt ruim gekaderd en benaderd vanuit verschillende invalshoeken met behulp van diverse wetenschappelijke disciplines. Jessé heeft een visie op de problemen waar zijn land mee af te rekenen krijgt. Hij sprak nooit over een persoonlijk geloof in hekserij en verklaart de problemen van de kinderen door middel van een klinische diagnosestelling. Zijn uiteenzetting over gezinssteun, microkredieten, plattelandsontwikkeling en kinderrechten doen denken aan een westers welzijns- en ontwikkelingsdenken. Jessé werkt dan ook voor een NGO die ontstaan is in Europa. Hij denkt te weten wat Congo nodig heeft. Vraag is alleen wie dat allemaal kan en wil uitvoeren en hoe dat allemaal gefinancierd moet worden...

De rijke informatie die Jessé me verschaftte, werd later nog aangevuld met informatie die ik gehaald heb uit een gesprek met Francy Ngoy, *chef du centre* van SOS Villages d'Enfants Kinshasa. Dit is wat hij te vertellen had over de armoede in Kinshasa:

“Het fenomeen van de EDS kende een sterke opgang in de jaren negentig als gevolg van de economische crisis. Vele sociétés gingen dicht en het leven werd duur. Op dat moment nam het aantal EDR in Kinshasa toe want ouders verklaarden de turbulentie van hun kind niet als een gevolg van de moeilijke sociaal-economische omstandigheden waarin ze leefden maar als een gevolg van hekserij. Onverantwoorde ouders zijn er overal maar armoede is er vooral in Afrika. Ook de plattelandsvlucht biedt een verklaring. Op het platteland denkt men dat het in de stad beter is. Mensen komen dan onvoorbereid naar de stad en belanden hier vervolgens in de armoede. Maar beetje bij beetje verbetert de sociaal-economische status van de mensen, met goede gevolgen voor de kinderen.”

(Interview met Francy Ngoy, *chef du centre* SOS Villages d'Enfants Kinshasa, 12 november 2011, Victoire, Kinshasa.)

Betreffende de EDR is volgend citaat treffend:

“De EDR zijn attractiever omdat mensen altijd naar antwoorden zoeken in iets nieuws, in nieuwe verpakkingen. Bovendien kan iedereen een kerk als entreprise oprichten. Daarom moeten we zowel de kerken, de ouders als de gehele samenleving sensibiliseren omtrent het fenomeen van de EDS maar de nadruk moet liggen op de kerken. We moeten de pasteurs samenbrengen met de ambtenaren van de wijk waarin ze actief zijn en we moeten ze met de wet confronteren. Sommigen kerken sturen beschuldigde kinderen die bij hen zijn binnengebracht nu naar een centrum. Betere samenwerking met de pasteurs is dus mogelijk en dan kan het fenomeen van de EDS langzaam maar zeker verdwijnen.” (Francy Ngoy.)

Over de invloed van puberteit was Jessé korter: de puberteit zou een rol spelen in het tot stand komen van beschuldigingen maar eigenlijk het gedrag van kinderen in het algemeen. Francy haalt er de statistieken bij:

“Volgens statistieken zijn EDS tussen nul en vijf jaar oud zeldzaam. De groep van EDS die tussen de zes en elf jaar oud zijn, maakt ongeveer dertig procent van het totale aantal EDS in Kinshasa uit. De EDS tussen de twaalf en achttien jaar oud zijn echter veruit in de meerderheid. Het gaat vaak om pubers die rebelleren. Als ze van mening zijn dat hun ouders om de één of de andere reden niet voldoen, trekken ze de straat op om te kunnen overleven. Bovendien willen ze bij hun vrienden zijn. Ze willen niet perse de straat op maar ze zijn wel

op zoek naar ruimte. Op het platteland vertonen kinderen hetzelfde gedrag maar kunnen ze de anonimiteit van de straat niet opzoeken. Omwille van de wisselwerking met het gegeven van de straatkinderen denk ik dat EDS eerder een stedelijk fenomeen zijn.” (Francy Ngoy.)

Het verband met de politiek (bis)

Over de invloed die uitgaat van artikel 160 is Francy optimistischer dan Charlaïne van OLV. De wet zou beetje bij beetje aan het binnensijpelen zijn in het bewustzijn van de mensen. Bovendien lijken de *pasteurs* hun aandacht, al dan niet tijdelijk, verlegd te hebben:

“In de jaren negentig waren er meer EDR. De laatste tien jaar is er sprake van een vermindering. Nu komen de pasteurs op met de verkiezingen. Dit heeft tot gevolg dat er teveel kandidaten zijn. Het wordt ingewikkeld want elke wijk schuift wel een kennis als kandidaat naar voren.”⁶⁷ (Francy Ngoy.)

Zijn de *pasteurs* opportunisten die hun focus verleggen afhankelijk van de branche waar het meest macht, invloed en geld te rapen valt? Als religieuze leiders zitten zij alleszins in een bevoorrechte positie om ook een gooi te doen naar politiek leiderschap.

Samenvattend

Er zijn zowel een aantal parallellen en verbanden te zien tussen de visies van de verschillende hulpverleners ondanks het feit dat deze actief zijn binnen verschillende centra en in variërende contexten (en het bovendien onmogelijk is uitspraken te doen die representatief zouden zijn voor Kinshasa, laat staan voor de DRC of Afrika in het algemeen), als een aantal opmerkelijke verschillen.

Over het belang van de armoede en de algehele sociaal-economische malaise die de DRC kenmerkt in dit verhaal zijn de verschillende hulpverleners waarmee ik sprak het in grote lijnen eens met elkaar hoewel er verschillende accenten werden gelegd.

In Masion de l’*espoir* bevestigt men dat kinderen van hekserij kunnen beschuldigd worden wanneer de ouders het hoofd financieel niet langer boven water kunnen houden.

⁶⁷ Het aantal handgeschreven spandoeken waarop stond “Wijk x staat honderd procent achter kandidaat y” was niet te tellen. Voor de parlementsverkiezingen moesten 500 zitjes verdeeld worden over 19497 kandidaten. (www.congoplanete.com bezocht op 16 december 2011.)

Père Luc verwijst naar iets gelijkaardigs met zijn getuigenis over een jaloerse vader die zijn zoon wilde vermoorden met behulp van zijn kleinzoon.

Armand van OLV is iets genuanceerder en wijst op het verband met de EDR. Hij is van mening dat armoede op zich geen rechtstreekse verklaring biedt voor het hoge aantal beschuldigingen van hekserij. Het verklaart wel deels het hoge aantal straatkinderen in Kinshasa. Het zijn echter de kerken die inspelen op deze armoede. Ze willen geld en trachten dat te verkrijgen door de mensen te misleiden.

Jessé van SOS Villages d'Enfants wijst op het feit dat salarissen van ambtenaren niet worden uitbetaald en dat er in Congo niet zoiets bestaat als gezinssteun van de overheid. Hij had ook aandacht voor de problematiek van de vele jonge Kinosis die niet door hun biologische ouders kunnen opgevoed worden en daardoor in moeilijke omstandigheden moeten zien te overleven. Betreffende mogelijke oplossingen voor deze problemen deed Jessé, lid van een grote internationale NGO, de meest concrete suggesties hoewel er vragen moeten gesteld worden naar de (financiële) haalbaarheid ervan.

Zijn collega Francy vulde Jessé's relaas aan door te vertellen over de sluiting van de *sociétés* in de jaren negentig. Op dat moment nam het aantal EDR in Kinshasa toe want ouders verklaarden de turbulentie van hun kind niet als een gevolg van de moeilijke sociaal-economische omstandigheden waarin ze leefden maar als een gevolg van hekserij. Net als in het gesprek met zijn collega Jessé kwam ook de plattelandsvlucht aan bod.

Maison de l'espoir, OLV en SOS Villages d'Enfants zijn het met elkaar eens wanneer het over puberteit en adolescentie gaat. De hulpverleners van Maison de l'espoir legden er echter de sterkste nadruk op. Men heeft er ervaring met kinderen die uit het opvangcentrum weglopen om de straat op te trekken. OLV heeft deze ervaring niet.

Kibala van Maison de l'espoir spreekt van een crisis van de adolescentie als aanvulling op wat hij een crisis van de straat noemt. Zijn collega Yvonne is van oordeel dat bepaald gedrag dat normaal is voor de puberteit en de adolescentie door de ouders gebruikt wordt om hun kind te kunnen beschuldigen van hekserij. Yvonne zei ook dat als een kind van hekserij beschuldigd wordt, het zich ook zal gaan gedragen als heks waarmee zij de these van de *self fulfilling prophecy* kracht bijzet.

Armand van OLV is, zoals vaker, voorzichtiger in zijn uitspraken. Volgens hem zijn gedrag en psychologie immers altijd verbonden met leeftijd.

Pasteur Muneme die in zijn opvangcentrum La terre promise wel ervaring heeft met het fenomeen van de aantrekkingskracht van de straat vat het nog eens eenvoudig maar to the point samen:

“Op straat kunnen de kinderen wat karweitjes opknappen en een beetje geld verdienen. Er zijn geen autoriteiten. Sommigen zijn dus liever op straat dan in mijn centrum.”

(Muneme Kalubi.)

EDS trekken dus niet alleen de straat op om er samen naar *le deuxième monde* te kunnen vluchten. Ook tijdens dagdagelijkse bezigheden biedt de straat vaak meer perspectieven dan een controlerende en sanctionerende “thuisomgeving”.

Ook Jessé van SOS Villages d’Enfants was voorzichtiger. De puberteit zou, volgens hem, een rol spelen in het tot stand komen van beschuldigingen maar eigenlijk het gedrag van kinderen in het algemeen. Toch geeft hij nog enkele concretere voorbeelden om dit gedrag te duiden: overmoed, afwezigheid van angst naar volwassenen toe en turbulent gedrag.

Zijn collega Francy haalt er de statistieken bij. Volgens deze statistieken zijn de EDS tussen de twaalf en de achttien jaar oud veruit in de meerderheid, wat doet vermoeden dat het gedrag van de adolescentie een rol speelt in het tot stand komen van beschuldigingen. Francy heeft het ook over de eigenlijke motivatie van kinderen en jongeren die op straat gaan leven.

Kinderen die zelf voor het straatleven kiezen, willen bij hun vrienden zijn. Ze willen niet perse de straat op maar ze zijn wel op zoek naar ruimte. Op het platteland vertonen kinderen hetzelfde gedrag maar kunnen ze de anonimiteit van de straat niet opzoeken. Daarom ben ik van mening dat EDS eerder een stedelijk fenomeen zijn. Ook Yvonne van Maison de l’espoir valt me daarin bij.

Er is onenigheid tussen de verschillende mensen waarmee ik gesproken heb over de vraag of de EDR een ander discours en een andere inhoud prediken of enkel dezelfde inhoud anders verpakken. *Père* Luc, Charlaine van OLV en *Pasteur* Muneme enerzijds en Yvonne van Maison de l’espoir en Jessé en Francy van SOS Villages d’Enfants anderzijds verschillen hierover van mening. Jessé die van mening is dat het over dezelfde boodschap in een andere verpakking gaat, vat zijn opinie treffend samen:

“Het zijn nieuwe sensaties maar het is dezelfde Jezus.” (Jessé Delcano Matondo Kimfumu.)

De mensen die vinden dat het om een andere inhoud gaat, vatten die nieuwe boodschap als volgt samen: het begrip ‘welvaart’ krijgt een prominente plaats in het discours (*Père* Luc), ze passen mirakels toe en voeren genezingen uit (*Pasteur* Muneme) en ze beweren dat alles op elk moment kan veranderen (Charlaine van OLV).

Verder worden de *pasteurs* omschreven als kapitalisten (Armand van OLV), charlatans (*Père Luc*, *Pasteur Muneme*) en onwetende magiërs die zichzelf tot *pasteur* hebben benoemd (*Pasteur Muneme*) en de EDR als *entreprise* (Francy van SOS Villages d'Enfants), *une sorte de boutique* (*Père Luc*, Yvonne van Maison de l'espoir) en sektes (Armand van OLV). Men heeft met andere woorden niet veel goeds te zeggen over (bepaalde) *pasteurs* en hun kerken. Het is daarbij opvallend dat ook een katholiek, namelijk *Père Luc*, klaagt dat hij een slechte naam krijgt omwille van de *pasteurs* die zijn metier zouden misbruiken.

De EDR zouden aantrekkelijk zijn omdat ze kleiner en persoonlijker, warmer en directer in de omgang en levendiger en muzikaler zijn (Yvonne van Maison de l'espoir). Kunnen we uit deze rijke beschrijving concluderen dat de EDR simpelweg *Afrikaanser* zijn en dus meer *ownership* en eigenwaarde bieden aan de Kinois? Het feit dat *Pasteur Muneme* wees op de verwevenheid van de Katholieke Kerk met de huidige politieke macht die niet bijster populair is in Kinshasa, sluit bij dit vermoeden aan.

Aanvullend op deze vraag verwijzen zowel Yvonne van Maison de l'espoir als Armand van OLV naar de strikte hiërarchie van de "traditionele" kerken. Deze hiërarchie bestaat niet in de EDR en biedt hen veel flexibiliteit. Iedereen kan de opvolging claimen. Bevalt het niet, dan splitsen de kerken gewoon op en worden ze elkaars concurrent. Zo vindt elke Kinois wel een kerk die bij hem of haar past.

Ondanks hun intrinsieke aantrekkingskracht verklaren Armand van OLV en Francy van SOS Villages d'Enfants het grote succes van de EDR, cynisch genoeg, door de armoede die er heerst in Kinshasa. De armoede zou een voedingsbodem gecreëerd hebben waarin de EDR goed gedijen.

De laatste jaren zouden de EDR echter aan invloed inboeten. *Père Luc* stelt vast dat er recent meer en meer mensen terug naar de Katholieke Kerk komen. De mensen van OLV verzekerden me dat hun sensibilisering effect heeft op de Kinois en hun opinie over EDS. Francy van SOS Villages d'Enfants merkt dat artikel 160 beetje bij beetje binnensijpelt in het bewustzijn van de mensen hoewel Charline van OLV erop wijst dat er anno 2011 nog veel mensen, waaronder zelfs ambtenaren, de wet niet kennen. Wanneer we luisteren naar de getuigenis van Pamphile die momenteel bij OLV in begeleiding is, begrijpen we waarom hij verontwaardigd is over het feit dat deze wet niet meer invloed heeft op het gedrag van de *pasteurs*.

Zowel *Père Luc*, Laurette en Charline van OLV als Jessé en Francy van SOS Villages d'Enfants zijn van mening dat de overheid meer moet doen. *Père Luc* en Laurette vinden dat de overheid de EDR moet stoppen en Charline vindt dat we een nieuwe overheid nodig

hebben om het probleem van de EDS grondiger aan te pakken. Jessé gooit het over een andere boeg. Hij vindt dat de overheid waarschuwingsteams moet oprichten die een opleiding hebben genoten over kinderrechten en deze kunnen gaan bepleiten in de wijk waar ze wonen. Volgens Jessé en Francy moet eveneens de plattelandsvlucht tegengaan worden door daar ontwikkeling te brengen. Francy zegt ook dat men de *pasteurs* moet samenbrengen met de ambtenaren van de wijk waarin ze actief zijn om ze zo met de wet te confronteren. Sommige kerken sturen beschuldigde kinderen die bij hen zijn binnengebracht nu naar zijn centrum, wat ook reeds gebeurt bij OLV. Betere samenwerking met de *pasteurs* is dus mogelijk maar daarvoor is er ook inspanning nodig van de hulpverlening in functie van sensibilisering en vorming, zo stellen Jessé en Francy van SOS Villages d'Enfants. De *pasteurs* moeten zich van een aantal zaken bewust worden en specialisten worden in de gedragspsychologie. We moeten echter voorzichtig zijn. Over de schuldvraag (wie is er verantwoordelijk voor de beschuldigingen van hekserij aan het adres van kinderen en de mishandelingen die er uit kunnen voortkomen) is er een duidelijk verschil te merken tussen enerzijds bijvoorbeeld Yvonne van Maison de l'espoir die de rol van de *pasteurs* genuanceerd in beeld brengt en stelt dat niet alle *pasteurs* zich vergrijpen aan kindermishandeling en anderzijds de vastberadenheid van bijvoorbeeld Laurette van OLV die stelt dat de overheid de EDR moet sluiten en daarbij geen woord rept over een mogelijk onderling onderscheid tussen de verschillende EDR en hun predikanten. In vele gevallen zijn het immers stiefouders, nonkels en tantes of grootouders die hun kind van hekserij beschuldigen en niet de kerken, zo concludeert Yvonne.

De politiek en de Kuluna tenslotte kwamen enkel ter sprake bij OLV, waar ook *Pasteur* Muneme aan het woord was, en SOS Villages d'Enfants. Beide organisaties hadden in grote lijnen dezelfde mening. Over de invloed die uitgaat van artikel 160, is Francy echter optimistischer dan Charlaïne van OLV. Volgens die eerste zou de wet beetje bij beetje aan het binnensijpelen zijn in het bewustzijn van de mensen. Volgens die laatste zijn er, zoals reeds gezegd, zelfs ambtenaren die deze wet nog niet kennen.

3. Conclusies

Ik heb doorheen mijn beschrijvingen en verkenningen getracht een wereld te openen die voor velen onbekend is hoewel er een aantal cases bekend zijn van Europese maar uit Afrika afkomstige ouders die een kind van hekserij beschuldigen.⁶⁸ Mijn onderzoeksproces heeft meer nieuwe vragen opgeroepen dan antwoorden geboden. Toch is het nu tijd voor een aantal voorzichtige conclusies.

Waar ik het meest van onder de indruk was, was de vaststelling dat het niet het geloof in hekserij op zich is dat het probleem vormt, hoe gemakkelijk we dat ook geloven wanneer we onze westerse rationele bril op hebben, maar het misbruik ervan door bepaalde *pasteurs*. Het geloof in hekserij zit diep, zelfs bij hoogopgeleiden en katholieke geestelijken. Religieuzen schotelden mij meermaals de vraag voor of ik zelf geloof in heksen (de Duivel) en God. Onderstaand citaat illustreert dat diep geloof nog eens duidelijk:

“Als christen geloof ik dat hekserij bestaat. Het is de macht die de Duivel geeft aan zijn volgelingen om andere mensen schade te kunnen toebrengen. Maar dat wil niet zeggen dat iedereen die heks genoemd wordt dat ook effectief is. Er zijn bijvoorbeeld onverantwoordelijke ouders die van hun kind af willen en daarom zeggen dat het een heks is. Maar kinderen zijn geen heksen.” (Kibala Biby.)

Ook in de literatuur doet men gelijkaardige bevindingen:

*“Nous pouvons donc espérer que les réflexions au cours de cette journée d'études se situeront au-dessus de la discussion oiseuse sur l'existence oui ou non de la sorcellerie. Car, celle-ci reste pour tout Africain une néfaste réalité qu'il sent, à laquelle il croit et qui conditionne profondément son être ici bas. C'est donc à juste titre que le Cardinal Malula disait de la sorcellerie que « l'élite intellectuelle de notre pays digne de ce nom ne peut plus rire de ces choses, ni les traiter à priori et en bloc de pur superstition uniquement parce que « nos civilisateurs » l'ont enseigné ainsi. ”*⁶⁹

Het geloof in hekserij moet dus niet verdwijnen (wat overigens bijna onmogelijk te bewerkstelligen zal zijn) maar wel het misbruik ervan in functie van eigenbelang. Als gevolg van dat eigenbelang, en vermoedelijk ook als gevolg van de populaire vaak westerse

⁶⁸ Vuylsteke C. (2011.) Wanneer moeders heksen en vampieren op de wereld zetten. In *De Morgen*, 30 augustus 2011.

⁶⁹ Lufwabo M. (1977.) In *Mata Bafwidi Nsoni I. Les enfants dits sorciers, quel travail social? La sorcellerie en tant que croyance*. In *Mukanz-Diyamby K. & Kabilayi B. Revue Africaine de Recherche sur l'Enfance* 5, mars 2004: *La sorcellerie, quel travail social?* p. 63.

beeldvorming, heeft het woord exorcisme een negatieve bijklank gekregen. Nochtans is ook bidden een vorm van exorcisme. Exorcisme wordt in dergelijke gevallen aanvaardbaar en nuttig bevonden. Praktijken van exorcisme die het kind op school en in de familie houden, worden in de Congolese wetenschappelijke literatuur beschouwd als *good practice*.⁷⁰

Voor we overgaan tot het formuleren van mogelijke oplossingen wil ik er nog een laatste keer op wijzen, in navolging van De Boeck, dat het niet alle *pasteurs* zijn die de EDS mishandelen. Ik heb enerzijds met *Pasteur* Muneme gesproken die enorm begaan was met het lot van de EDS en die van mening was dat hij hen niet hoefde te mishandelen om hen weer vooruit te helpen in het leven. Anderzijds zijn er *pasteurs* die zich verstoppen en die dus de indruk geven iets te willen verbergen. Eén *pasteur* weigerde met me te praten en volgens Armand van OLV gebeuren praktijken van exorcisme bijna nooit publiekelijk (hoewel Charlaine aanvulde met te zeggen dat de *pasteurs* de grootste moeite hebben om hun praktijken te verbergen). Ondanks dit alles bleek uit mijn onderzoek hoe immens populair de EDR nog steeds zijn. Dit omdat ze kleiner en persoonlijker, warmer en directer in de omgang en levendiger en muzikaler zouden zijn in vergelijking met de traditionele Katholieke en Protestantse Kerk. Kunnen we dan concluderen dat de EDR simpelweg *Afrikaanser* zijn en dus meer *ownership* en eigenwaarde bieden aan de Kinois? Ik vermoed van wel hoewel we er niet omheen kunnen dat de EDR ook inhoudelijk andere accenten leggen. Maar zelfs indien de EDR inhoudelijk niets nieuws zouden vertellen, zouden ze, volgens mij, nog steeds populair zijn. Het feit dat *Pasteur* Muneme wees op de verwevenheid van de Katholieke Kerk met de huidige politieke macht die niet bijster populair is in Kinshasa, sluit bij dit vermoeden aan. Hoewel de EDR de laatste jaren in aantal zouden afnemen, kunnen we dus niets anders dan rekening houden met hun aanwezigheid. Het is van groot belang deze gedachte mee te nemen wanneer we nadenken over mogelijke oplossingen.

3.1. Oplossingen

Wat kan er dan op korte termijn gedaan worden om het aantal (mishandelde) EDS in Kinshasa terug te dringen? De kerken sluiten, zoals Laurette van OLV voorstelde, kunnen we niet.

⁷⁰ Mukanz-Diyamby K. (2004.) Recherche. Les enfants dits sorciers. In *Mukanz-Diyamby K. & Kabilayi B. Revue Africaine de Recherche sur l'Enfance* 5, mars 2004: *La sorcellerie, quel travail social?*, p. 27-44.

Zoals herhaaldelijk aangetoond doorheen mijn onderzoek is de realiteit immers veel complexer.

Op korte termijn moet er aan informatieoverdracht en sensibilisering gedaan worden. Dat werd meerdere malen herhaald door de Congolese hulpverleners die al jarenlang ervaring hebben met deze kwestie. Er was sprake van waarschuwingsteams die in de wijken kunnen gaan praten over kinderrechten en het artikel 160. Pas wanneer de Kinois over de nodige correcte informatie beschikken, kan er een cultuur ontstaan waarin slachtoffers van kindermishandeling vrij kunnen spreken en daders tot de orde kunnen geroepen worden. De vraag is alleen tot welke specifieke doelgroep deze sensibilisering zich vooral zal moeten richten. Wie gaan we sensibiliseren en informeren? De ouders of de *pasteurs*?

Het is niet altijd even zinvol met de ouders te gaan werken want zelfs ouders die de relevante kennis bezitten om hun kind goed te behandelen en verzorgen, kunnen geloven dat hun kind een heks is en zullen zich daarom richten tot een *pasteur* die vervolgens mogelijk het kind zal mishandelen. We kunnen dus niet rond de *pasteurs*, zoals reeds eerder gesteld. Het geloof in hekserij zit immers diep en een groot vertrouwen in de *pasteurs* langs de kant van de Kinois is bijna onvermijdelijk (en bovendien begrijpelijk) wanneer de Kinois in de kerk te horen krijgen dat Jezus vandaag geneest wat een ziekenhuis in één jaar geneest.

Jessé van SOS Villages d'Enfants bevestigt dat de Congolese ouders niet of slecht geïnformeerd zijn maar zou er toch voor kiezen met de *pasteurs* te werken. Via de *pasteurs* zou men immers ook de ouders kunnen informeren en sensibiliseren, zo stelt hij.

Anderzijds zijn er ook argumenten aan te dragen om sterker de focus te leggen op informatieoverdracht die rechtstreeks tot de ouders spreekt. Ik heb het vermoeden dat sommige *pasteurs* de wetenschap en de geneeskunde maar al te goed kennen maar dat bewust verzwijgen om de goedgegelovige ouders en kinderen te kunnen manipuleren om er vervolgens munt uit te slaan. Mijn respondenten noemden de *pasteurs* meermaals charlatans en de economische malaise maakt dat zij mogelijk bereid zijn heel ver te gaan om zich van de nodige inkomsten te verzekeren.

Het is dus moeilijk uit te maken of het nu beter is om met de ouders, dan wel de *pasteurs*, aan de slag te gaan. Publieke sessies waarop iedereen welkom is, zouden daarom de voorkeur kunnen wegdragen, hoewel aanvullend een gerichte en persoonlijke benadering van de *pasteurs* niet uitgesloten wordt, gezien hun grote verantwoordelijkheid ten aanzien van deze problematiek. De theatervoorstellingen waar OLV aan meegewerkt heeft, zouden hierbij als leidraad kunnen gebruikt worden. Kunst biedt immers een ongedwongen, laagdrempelig en

niet-moraliserend hulpmiddel om moeilijke thema's ter sprake te brengen en voor iedereen begrijpbaar te maken. Deze voorstelling die Basal'Ya Bazoba getiteld was, heeft in Cairo overigens de *first runner up prize* in de categorie *main prize* van de Freedom to Create Awards 2010 gewonnen. De Freedom to Create Award is een jaarlijkse prijs voor artiesten over de hele wereld die met hun werk mensen inspireren en sociale ongelijkheid bespreekbaar maken.⁷¹

Een herintegratie in een familielevens biedt ook een mogelijke uitweg. Ook wat dat betreft waren er duidelijke verschillen te merken tussen de centra. OLV kiest voor een herintegratie in een gezin, al dan niet een pleeggezin. Toch zijn zij momenteel op zoek naar een herberg waarin ze alle kinderen kunnen onderbrengen omdat er verschillende onthaalouders en – centra zijn die het OLV bemoeilijken om het kind op te volgen, vooral in functie van de schoolresultaten. *Tuteurs* hebben immers zelf meestal geen ervaring met een schoolse cultuur en de verantwoordelijkheden die dat met zich meebrengt. In een eigen herberg zou OLV de kinderen elke dag kunnen bezoeken om hun schoolse situatie op te volgen. Voorlopig is daar echter geen geld voor. Maison de l'espoir wil (tijdelijke) residentiële opvang bieden in combinatie met pogingen om het kind weer in zijn eigen familie te integreren. SOS Villages d'Enfants daarentegen kiest er voor een totaalpakket aan te bieden en de gehele opvoeding zelf in handen te nemen waarbij de hulpverleners, leraars en opvoeders optreden als een soort van vervangouders en de kinderen permanent in het centrum aanwezig zijn.

Is een herintegratie in de eigen familie realistisch rekening houdend met de ontberingen die sommige EDS hebben ondergaan en de blijvende angst van vele kinderen voor hun eigen ouders of stiefouders? Hoe oprecht zijn de ouders wanneer zij hun kind eerst mishandelen en nadien weer in huis nemen wanneer ze weten dat het kind financiële ondersteuning krijgt van een opvangcentrum? In dit opzicht is het verhaal van Pamphile sprekend. In zijn geval was een verzoening met zijn familie mogelijk. Maar er is ook Francy van SOS Villages d'Enfants die in een ander centrum waar hij eveneens werkzaam is heel andere ervaringen heeft opgedaan. Daar krijgen de kinderen en jongeren die het centrum verlaten een *kit de réinsertion* mee. Dit betekent dat het centrum hun voortgezette studies betaalt, stageplaatsen zoekt, stagementors betaalt en het nodige materiaal aankoopt. Toch, of net daarom, blijft een duurzame integratie in de familie moeilijk. In het centrum hadden de EDS meer luxe dan thuis en vaak souperen de ouders het geld voor scholing op. De kinderen trekken dan weer de straat

⁷¹ http://www.compagniedakar.nl/?page=newsItem&news_id=27 bezocht op 4 januari 2012.

op. Hoewel uit de literatuur bleek dat er ouders zijn die, ondanks of net omwille van het feit dat ze hun kind van hekserij beschuldigen, hun kind maar al te graag weer willen integreren in de familie, moeten we waakzaam zijn om dergelijke mistoestanden te vermijden.

Afgaande op deze laatste getuigenis die nog maar eens duidelijk maakt hoe moeilijk die re-integratie soms verloopt, kunnen we concluderen dat een doorgedreven residentiële begeleiding tot op de leeftijd van achttien jaar in dergelijke gevallen de voorkeur verdient, hoewel het absoluut noodzakelijk is zulke beslissingen geval per geval te bekijken en af te wegen. Het gaat immers om een maatregel met ingrijpende gevolgen voor de familiale banden. Het centrum moet bovendien de overgang naar een zelfstandig leven helpen faciliteren, ook nadat de jongere het centrum verlaten heeft.

In dit opzicht kan de aanpak van SOS Villages d'Enfants als voorbeeld dienen. SOS Villages d'Enfants huurt kamers in de stad voor haar kinderen van vijftien tot zeventien jaar. Op deze manier wordt de overgang naar het drukke stadsleven vergemakkelijkt. Het ommuurde centrum van SOS Villages d'Enfants is immers een beschermende omgeving, gelegen buiten het stadcentrum, naar het voorbeeld van de instellingen van het zich moderniserende negentiende-eeuwse Europa zoals beschreven in het werk van Michel Foucault. De kinderen kunnen er met al hun noden en behoeften terecht en hoeven het centrum dus zelden of nooit te verlaten. De geleidelijke overgang van het leven in het centrum, over het begeleid wonen in de stad naar het zelfstandig leven lijkt de ideale combinatie van sturen en loslaten waar de puber en de adolescent zo'n grote nood aan heeft.

In een laatste fase van de begeleiding helpt SOS Villages d'Enfants de pas afgestudeerde bij zijn of haar zoektocht naar een geschikte job. De kinderen kunnen terugkeren naar hun familie op hun achttiende indien ze dat willen maar SOS Villages d'Enfants blijft hen in elke geval begeleiden. Op deze leeftijd zijn ze volwassen en onafhankelijk genoeg en kunnen ze zelfstandig beslissen of ze zich al dan niet met hun ouders wensen te verzoenen. In de tussentijd heeft het leven in het centrum hen voldoende stabiliteit en discipline geboden opdat de kinderen met de nodige rust en afstand kunnen kijken naar de gebeurtenissen die hen zijn overkomen in hun jeugd.

Residentiële begeleiding en opvang kosten natuurlijk veel geld. Het is niet toevallig dat SOS Villages d'Enfants voor deze aanpak kiest (of beter gezegd *kan* kiezen) en dat een kleinere NGO als OLV momenteel nog financiële hinderpalen ondervindt om de aankoop van een herberg mogelijk te maken, ondanks hun uitgesproken voorkeur voor een dergelijke vorm van begeleiding.

Het is bovendien schrijnend dat de EDS in goed uitgeruste centra een waardevolle opleiding kunnen genieten maar nadien geen werk vinden in Kinshasa. David bijvoorbeeld, is een afgestudeerde informaticus die momenteel vrijwilligerswerk doet voor OLV omdat hij geen betaalde job in zijn sector kan vinden. En hij is niet de enige. Het aantal Kinois dat ik gedurende mijn verblijf in Congo ontmoet heb dat werk uitvoert, ver onder het behaalde diploma, is niet op één hand te tellen...

4. Uittijding

Daarom moet Congo op lange termijn de symptoombestrijding voorbij en gaan inspelen op sociale, economische en medische noden van kinderen en de samenleving in het algemeen, met andere woorden de armoede aanpakken. Ondanks alle antropologische uiteenzettingen over moderne en consumerende heksenkinderen die *le deuxième monde* onveilig maken, is het fenomeen *evengoed* een symptoom van een schrijnend gebrek aan bestaansmiddelen die de mensen wanhopig maakt.

De DRC behoort tot de meest ondervoede landen in de wereld.⁷² Het land kende de hoogste daling in het BNP van heel het Afrikaanse continent over de periode 1990-2009 en de tewerkstellingsgraad in verhouding tot de totale bevolking daalde tussen 1991 en 2008.⁷³

Wat biedt de toekomst dan? Wat betekent ontwikkeling? Is er een uitweg uit het lijden en de algemene malaise in de Congolese samenleving?

4.1. Antropologie 2.0

Enkele weken voordat ik vanuit het vliegtuig Kinshasa naast de machtige Congostroom zag liggen, had ik de miljoenenstad Manaus naast de machtige Amazonerivier aanschouwd. Ik was te gast bij de Yanomami-bevolking die diep in het Amazonewoud aan de grens met Venezuela leeft. Tijdens de siësta op de boot die me stroomopwaarts meenam op de Rio Negro, las ik de klassieker *Tristes Tropiques* die Claude-Lévi Strauss schreef in 1955. Het was een oud exemplaar uit de universiteitsbibliotheek van Gent dat nog had toebehoord aan Jef Van Bilsen. Wat Jef Van Bilsen met Congo heeft, staat uitvoerig te lezen in verschillende wetenschappelijke verhandelingen. Ik ga er dan ook niet uitvoerig op in. Toch deel ik nog even mee dat in hetzelfde jaar waarin Lévi-Strauss zijn *Tristes Tropiques* schreef Van Bilsen zijn Dertigjarenplan voor de ontvoogding en ontwikkeling van Kongo heeft neergepend.⁷⁴ Kongo zou echter reeds vijf jaar later, in 1960, onafhankelijk worden.

Wat blijft er anno 2011 nog over van de antropologie, de exotische landen, beide boeken en hun respectievelijke schrijvers?

⁷² Verenigde Naties (2011.) The millennium development goals report 2011.

⁷³ African Development Bank Group, Economic Commission for Africa, African Union en United Nations Development Programme (2011.) Assessing progress in Africa toward the Millennium Development Goals, MDG report 2011.

⁷⁴ Neudt D. (2002.) Wij hebben een taak in Kongo. De verbeelding van Kongo bij Jef Van Bilsen. Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis. Universiteit Gent. Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.

Lévi-Strauss waagde zijn leven door diep de Braziliaanse jungle in te trekken op zoek naar stammen die nog nooit een westerling hadden gezien. Heden ten dage zou deze zoektocht een grotere uitdaging zijn dan vijftig jaar geleden, simpelweg omdat dergelijke stammen vermoedelijk bijna niet meer bestaan. De onderneming zal echter minder gevaarlijk zijn. Per boot zijn de Braziliaanse wouden tot in de verre uithoeken van het land bereikbaar. Het reservaat van de Yanomami dat voor een groot deel bestaat uit bevaarbare rivieren en mangroves was toegankelijker dan de dichtbevolkte betonnen jungle Kinshasa waar ik het grootste deel van mijn dag vastzat in het chaotische verkeer. Mijn veldwerk in Kinshasa vond ik daarom gevaarlijker dan mijn bezoek aan het Amazonewoud. Het contrast kon niet groter zijn. De vervreemding was groter in een metropool waar Frans een officiële taal is en men overwegend christen is dan in het Amazonewoud waar men Yanomami spreekt en animistisch is. In mijn hoofd staat Kinshasa voor chaos en vermoeidheid, het Amazonewoud voor eenvoud en rust. Ik ben trouwens niet de enige die er zo over denkt. In het Yanomamireservaat werd ik welkom geheten door een Franse NGO-medewerkster die me toesprak met de woorden “*Bienvenue au paradis*”. De Kinnois zelf daarentegen beweren dat hun Kinshasa ondertussen in een *apocalyptic interlude* verkeert.⁷⁵ Doordrongen van een zeker fatalisme wachten zij het einde der tijden af: “*when the man comes around*”... Natuurlijk heeft dat grote verschil in beleving te maken met het feit dat ik in Brazilië in de natuur verbleef en in de DRC in een hoofdstad. Manaus was maar bijzaak, een verplicht nummertje voor iedereen die zo snel mogelijk het Amazonewoud in wil. In de DRC was het net het omgekeerde. Ik zou er een stedelijk fenomeen gaan bestuderen. Toch is dit verschil niet enkel een kwestie van beleving. Brazilië, één van de BRIC-landen, is ondertussen een economische grootmacht. Zelfs in de staat Amazonas, één van de armere regio's van het land, beschikt de plaatselijke bevolking over motorboten, vuurwapens en voorverpakt voedsel. Wat dat betekent voor de ecologische duurzaamheid van het woud, laten we voorlopig even in het midden maar het mag duidelijk zijn dat de mensen van een zekere levensstandaard konden genieten. Zoals reeds eerder vermeld, vergaat het Congo minder goed. Dat het land nochtans over voldoende natuurlijke rijkdommen beschikt, weet iedereen. Waarom de politieke, sociale én economische situatie er zo precair blijft en er in het westen ondertussen zelfs sprake is van een zekere Congomoeheid (was de beperkte media- en politieke aandacht voor de presidentsverkiezingen een teken aan de wand?), is natuurlijk niet

⁷⁵ De Boeck F. (2005.) The apocalyptic interlude: revealing death in Kinshasa. In *African Studies Review*, volume 48, nummer 2, September 2005. p. 11-32. African Studies Association.

in één thesis te vatten. Daarvoor moet men onder andere de situatie in het Oosten van het land voldoende kennen.

De ervaringen die ik heb opgedaan tijdens mijn *Tristes Tropiques Revisités* zijn dan ook slechts exemplarisch. Toch verplicht de toestand waarin Kinshasa nu verkeert ons de vraag te stellen waar we met onze mondiale samenleving naartoe gaan. Wat betekent vooruitgang en wat biedt de toekomst voor de mensheid wanneer we naar een stad als Kinshasa kijken en vervolgens moeten vaststellen dat ondertussen de meerderheid van de wereldbevolking in een stad leeft en dat men tegen 2030 een verdubbeling van de stadsbevolking in ‘ontwikkelingslanden’ verwacht waarvan de helft in sloppenwijken zal terechtkomen?⁷⁶ In het moderne denken staat (of stond?) de stad symbool voor ontwikkeling en toekomst. Natuur voor verwildering en onveranderlijkheid. Ik ben daar ondertussen niet zo zeker meer van. In de postmoderne en postkoloniale stad is niets meer wat het lijkt. Zelfs de boze heks woont niet langer in een diep en donker bos.

Tristes Tropiques viel bijna helemaal uit elkaar toen ik weer in België was. Het boek was versleten. De culturen die erin beschreven staan, zijn mogelijk al decennia geleden uitgestorven. Ook Van Bilsen en Lévi-Strauss zijn intussen overleden.⁷⁷ Wat biedt de toekomst dan nog? Wat betekent ontwikkeling dan nog? Is er nog een uitweg uit het lijden?

4.2. De tweede onafhankelijkheid van Congo⁷⁸

Wanneer we in het westen over de ontwikkeling van Afrika debatteren, gaat het dikwijls over aidspreventie, goed bestuur, het *trade-not-aid* principe, ... Zonder het belang van deze macroprocessen te willen onderschatten, is het hoopgevend om vast te stellen dat er op het terrein Congolezen te vinden zijn die, al dan niet met de hulp van Westerse NGO's, denken te weten wat hun land nodig heeft op de weg naar een hoger ontwikkelingspeil, wat dat vage concept ook moge betekenen. Dat hebben de hulpverleners waarmee ik gesproken heb, bevestigd. Zij hadden allemaal een eigen kijk op de problemen van hun land en gingen tevens vol energie, idealisme en optimisme over tot actie.

⁷⁶ Pinxten R. & De Munter K. (2006.) *De culturele eeuw*. Houtekiet: Antwerpen/Amsterdam.

Jones P.T. & Jacobs R. (2007.) *Terra incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid*. Academia Press: Gent.

⁷⁷ Neudt D. (2002.) *Wij hebben een taak in Kongo. De verbeelding van Kongo bij Jef Van Bilsen*. Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis. Universiteit Gent. Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.

www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20091103_054 bezocht op 11 januari 2011.

⁷⁸ Braeckman C. (2008.) *De tweede onafhankelijkheid van Congo*. EPO: Berchem.

Ondertussen gaat het leven in Kinshasa gewoon zijn gang. Onder het motto “de problemen zijn zo groot dat ze vroeg of laat zichzelf wel oplossen”, gaat de Congolees de strijd aan met zijn dagelijks bestaan. *Article 15: Le Congolais se débrouille*. Evident is dat niet. In deze samenleving is er een negatieve spiraal die zichzelf versterkt aan het werk. Want wie wil overleven, moet kunnen werken. Wie wil werken, moet kunnen eten. Wie eten wil kunnen kopen, moet zich kunnen verplaatsen, enzovoort. Met een dergelijk gebrek aan voorzieningen en infrastructuur, is het de vraag waar eerst te beginnen. Toch mogen we ons niet blindstaren op het creëren van welvaart. Want ook al kan de veranderende visie op kind-zijn die ertoe leidt dat zwakkere kinderen gedumt worden in plaats van geholpen, ontstaan zijn uit een sociaal-economische malaise, we kunnen momenteel allesbehalve met zekerheid stellen dat een groeiende welvaart ook zal leiden tot een groeiende solidariteit want “*aren’t there in every society perverted persons who – without even knowing it – make their fellow men ill by draining their vital energy from them, thus depersonalizing them – in other words “eating” them?*”⁷⁹.

Gedurende de drie weken die ik in Masina heb doorgebracht, ben ik slechts één keer een blanke tegen het lijf gelopen. Nochtans zouden er ongeveer 3000 Belgische *expats* in Kinshasa verblijven. Die zitten vermoedelijk vast in hun veilige diplomaten- of NGO-wereldje in de wijk Gombe of in één of ander ommuurd klooster. Van de politiek hoeft men voorlopig ook niet veel heilzaams te verwachten. Met de Kuluna zagen we hoe kandidaat-presidenten en -parlementariërs het probleem mee in stand houden. Een mogelijk antwoord ligt dus in de creatie van een middenveld. Gaan de Arabische landen Congo hierin voor? Wordt ongetwijfeld vervolgd. Hoe het ook zij, het zal aan de Kinois zelf zijn. Daarom sluit ik af met een korte maar hoopgevende boodschap van Charlaine van OLV, zonder wiens grote hulp mijn veldwerk waarschijnlijk niet veel soeps was geworden:

“EDS krijgen tegenwoordig veel aandacht hoewel het soms lijkt alsof er meer aandacht uit het westen komt dan uit eigen land. Daar is op zich niets mis mee. Het westen kan Kinshasa wakker schudden. Het is daar zelfs toe verplicht. Buitenstaanders hebben immers vaak een klaardere kijk op de dingen omdat ze van op een afstand kunnen kijken. Maar na een tijd zal de Congolese bevolking wel zelf tegen dit fenomeen in opstand komen. Het fenomeen komt minder en minder voor maar het zal tijd nodig hebben want het is werkelijk geëxplodeerd.”
(Charlaine Mayola Luvaluka.)

⁷⁹ Eric De Rosny In Geschiere P. (1997.) The modernity of witchcraft. Politics and the occult in postcolonial Africa. University of Virginia Press. p. 20.

Literatuur

African Child Policy Forum. (2008.) African report on child wellbeing. p. 13, 17-18.

African Child Policy Forum. (2010.) African report on child wellbeing. p. 2.

African Development Bank Group, Economic Commission for Africa, African Union en United Nations Development Programme (2011.) Assessing progress in Africa toward the Millennium Development Goals, MDG report 2011.

Ballet J., Dumbi C. & Lallau B. (2007.) Enfants sorciers à Kinshasa (RD Congo): De la décomposition à la marchandisation. 7th Conference of the HDCA: "Ideas changing history." September 17-20, 2007, The New School, New York City. p. 2, 16.

Bockie S. (1993.) Death and the invisible powers. The world of Kongo belief. Indiana University press.

Braeckman C. (2008.) De tweede onafhankelijkheid van Congo. EPO: Berchem.

Cahn N. (2006.) Poor children: child "witches" and child soldiers in Sub-Saharan Africa. In *Ohio State journal of criminal law, volume 3, 2006, p. 413-456.*

Cash J. (2002.) The man comes around. American 4. American recordings/Universal.

Ciekawy D. & Geschiere P. (1998.) Containing witchcraft: conflicting scenarios in postcolonial Africa. In *African studies review, volume 41, number 3, 1998, p. 1-14.*

Cimpric A. (2010.) Children accused of witchcraft. An anthropological study of contemporary practices in Africa. Unicef Dakar.

Comaroff J. & Comaroff J. (1993.) Modernity and its malcontents: ritual and power in postcolonial Africa. University of Chicago Press.

De Boeck F. (1998.) Domesticating diamonds and dollars: identity, expenditure and sharing in Southwestern Zaire (1984-1997). In *Development and change, volume 29, 1998, p. 777-810*. Blackwell Publishers Ltd: Oxford.

De Boeck F. (2005.) The divine seed. Children, gift and witchcraft in the Democratic republic of Congo. In *Honwana A. & De Boeck F. Makers and breakers. Children an youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford. p. 200.

De Boeck F. (2005.) The apocalyptic interlude: revealing death in Kinshasa. In *African Studies Review, volume 48, number 2, 2005, p. 11-32*. African Studies Association.

De Boeck F. & Honwana A. (2005.) Children and youth in Africa: agency, identity and place. In *Makers and breakers. Children and youth in postcolonial Africa*. James Currey: Oxford. p. 5.

De Boeck F. & Plissart M.-F. (2004.) Kinshasa. Tales of the invisible city. Ludion: Ghent-Amsterdam. p. 54, 100, 114, 121.

de Certeau M. (1988.) The practice of everyday life. University of California Press. p. 95.

de Saint Moulin L. (2006.) 35 ans de recherches en RDC. Permanences et renouvellement des méthodes. In *Civilisations, volume 54, numéro 1-2, 2006*. Université libre de Bruxelles. p. 92.

Dikomitis E. (2007.) 'Heksenkinderen' hysterie in Congo. Academici en hulpverleners verdeeld over aanpak.

Gevonden op www.congoforum.be/upldocs/Heksenkinderen%20in%20Congo.doc
op 27 februari 2011. p. 5-6.

Engelke M. (2010.) Past Pentecostalism: notes on rupture, realignment, and everyday life in Pentecostal and African Independent Churches. In *Africa: the journal of the International African Institute, volume 80, number 2, 2010, p. 177-199*. Edinburgh University Press.

Foucault M. (1967.) Of other spaces. Lecture. p. 4.

Galland M. (2008.) La “sorcellerie” en Afrique: vers une étude des “sorcelleries” de la richesse. Master recherche anthropologie sociale et culturelle. Université de Provence Aix-Marseille 1, département d’anthropologie. p. 60.

Geschiere P. (1997.) The modernity of witchcraft. Politics and the occult in postcolonial Africa. University of Virginia Press. p. 20.

Hoogsteyns M. (2010.) Heart of darkness revisited. Een verbijsterende kajaktocht dwars door het hart van Congo. Lannoo: Tielt.

Jones P.T. & Jacobs R. (2007.) Terra incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid. Academia Press: Gent.

Kakudji A. (2006.) Les enfants en rupture en RDC. Analyse d’une expérience d’enquête collective. In *Civilisations, volume 54, numéro 1-2, 2006*. Université libre de Bruxelles. p. 132.

Mata Bafwidi Nsoni I. (2004.) Les enfants dits sorciers, quel travail social?

La sorcellerie en tant que croyance. In *Mukanz-Diyamby K. & Kabilayi B. Revue Africaine de Recherche sur l’Enfance 5, mars 2004: La sorcellerie, quel travail social?* p. 63.

Matangila A. (2006.) Pour une analyse du discours des Eglises de réveil à Kinshasa. Méthode et contexte. In *Civilisations, volume 54, numéro 1-2, 2006, p. 77-84*. Université libre de Bruxelles.

Meijer W.A.J. (2003.) Perspectieven op mens en opvoeding. HB uitgevers: Baarn. p. 61.

Molina J.A. (2005.) The invention of child witches in the Democratic Republic of Congo. Social cleansing, religious commerce and the difficulties of being a parent in an urban culture. Summary of the research and experiences of Save the Children’s 2003-2005 programme funded by USAID. p. 11, 25.

Mukanz-Diyamby K. (2004.) Recherche. Les enfants dits sorciers. In *Mukanz-Diyamby K. & Kabilayi B. Revue Africaine de Recherche sur l'Enfance 5, mars 2004: La sorcellerie, quel travail social?* p. 33.

Neudt D. (2002.) Wij hebben een taak in Kongo. De verbeelding van Kongo bij Jef Van Bilsen. Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis. Universiteit Gent. Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.

Pinxten R. & De Munter K. (2006.) De culturele eeuw. Houtekiet: Antwerpen/Amsterdam. p. 128, 171-172.

Robbins J. (2004.) The globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity. In *Annual review of anthropology, volume 33, 2004, p. 117-143.*

Schnoebelen J. (2009.) Witchcraft allegations, refugee protection and human rights: a review of the evidence. UNHCR. Policy Development and Evaluation Service. p. 5-6.

Staff Benda Bilili (2009.) Kuluna. Très, très fort. Strictly confidential/Belle Kinoise.

Tumwaka M. La violence faite à l'enfant dit sorcier à Kinshasa. Institut National de la Statistique: Kinshasa.

Vanobbergen B. (2003.) Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen. Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. p. 26, 36, 54.

Van Reybrouck D. (2010.) Congo. Een geschiedenis. De bezige bij: Amsterdam. p. 560.

Verenigde Naties (2011.) The millennium development goals report 2011.

Vermeulen C., Dubiez É.e.a. (2011.) Land issues, exploitation of natural resources, and forests of rural communities in the periphery of Kinshasa, DRC. In *Biotechnologie, Agronomie, Société et Environnement, volume 15, number 4, 2011, p. 535-544.*

Vranckx R. (2010.) De ontdekking van Congo. Meulenhoff/Manteau: Antwerpen.

Vuylsteke C. (2011.) Wanneer moeders heksen en vampieren op de wereld zetten. In *De Morgen*, 30 augustus 2011.

Waddington M. (2006.) "Child witches", child soldiers, child poverty and violence: street children in crisis in the Democratic Republic of Congo. Report by the All Party Parliamentary Group on street children on its mission to the Democratic Republic of Congo and recommendations for addressing the escalating street child crisis. November 2006.

www.compagniedakar.nl/?page=newsItem&news_id=27 bezocht op 4 januari 2012.

www.congoplanete.com bezocht op 16 december 2011.

www.oserlavie.org.

www.radiookapi.net/elections-premiers-resultats-partiels bezocht op 8 december 2011.

www.sos-kinderdorpen.be bezocht op 19 december 2011.

www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20091103_054 bezocht op 11 januari 2011.

www.theatre-embassy.org/nl/watdoenwij/project/basalyabazoba.htm bezocht op 2 januari 2012.

www.unicef.org/drcongo/french/media_3276.html bezocht op 2 januari 2012.

Bijlagen

Vragenlijst

1) Kunnen jullie kort jullie werking schetsen?

In verband met de sociaal-economische situatie in Kinshasa.

2) Wat is de sociaal-economische achtergrond van de kinderen die jullie begeleiden?

3) Wat is de invloed van de plattelandsvlucht op de sociaal-economische situatie in Kinshasa?

4) Is de aanwezigheid van EDS een fenomeen typisch voor Afrika/DRC/Kinshasa/de stad?

In verband met de adolescentie en de puberteit van de EDS.

5) Wat is de leeftijd van de EDS?

6) Speelt het specifieke gedrag van het kind tijdens de adolescentie/de puberteit een rol in het tot stand komen van beschuldigingen? (Rebellie, drang naar vrijheid en onafhankelijkheid, een zich afzetten tegen (ouderlijk) gezag, ...)

7) Zijn jullie er zich van bewust dat er kinderen bestaan die het signaal geven liever op straat te zijn dan thuis?⁸⁰

8) Komen jullie met dergelijke kinderen in contact?

In verband met de rol en aantrekkelijkheid van de EDR.

9) Wat maakt de EDR zo aantrekkelijk voor de *Kinois*?

⁸⁰ De Boeck F. In Dikomitis E. (2007.) 'Heksenkinderen' hysterie in Congo. Academici en hulpverleners verdeeld over aanpak. Gevonden op www.congoforum.be/upldocs/Heksenkinderen%20in%20Congo.doc op 27 februari 2011. p. 6.

Wat hebben ze dat de “klassieke” kerken (Protestanten en Katholieken) niet hebben?

10) Worden jullie op de één of andere manier tegengewerkt door de *pasteurs* of de *églises de réveil* omdat ze niet akkoord zijn met jullie mening?

11) In hoeverre is er een betere samenwerking tussen ouders, EDS en *pasteurs* mogelijk?